

doi Reports by Moadabb al-Dawla Nafisi and the Education of Crown Prince Mohammad

Reza in Switzerland

  Zahra Hatami ¹

Submitted: 2026-08-15 Revised: 2026-08-19 Accepted: 2026-09-10 Published: 2026-10-03 pp.191-221

Abstract

Although considerable research has been conducted on the history of education in Iran, the education and upbringing of the crown prince remains an understudied subject in the history of modern Iran. This study seeks to answer two questions: First, what picture of the educational requirements of the crown prince during Iran's modern, Pahlavi-era history is presented in previously unpublished documents? Second, how is Reza Shah represented in these documents in his dual roles as father and monarch?

The central hypothesis of this study is that, contrary to the prevailing perception, the education of the crown prince during the Pahlavi period, building upon the educational transformations that had taken place in Iranian society during the Qajar period and developing alongside the education of the children of the elite and aristocracy, combined Iranian and European elements. It drew as much upon Iranian educational traditions as it kept pace with contemporary developments in education around the world. Furthermore, the documents offer a different representation of Reza Shah from the one found in the dominant historical narrative. Rather than portraying him as an authoritarian and harsh figure, they reveal the image of a concerned and anxious father deeply preoccupied with his son's future. Although he was the monarch who implemented programs of modernization throughout the country, he simultaneously remained committed to his traditional paternal role.

This study draws upon 197 pages of documents covering the period from March 17, 1933, to April 9, 1936, concerning Crown Prince Mohammad Reza's education in Switzerland. The article employs a historical research methodology with a critical documentary analysis approach.

Keywords: Mohammad Reza Pahlavi; Reza Shah Pahlavi; Crown Prince's Education; Moadabb al-Dawla Nafisi; Switzerland

CONFLICT OF INTERESTS

1. Assistant Professor, History, Faculty of Literature and Humanities, Department of History, University of Tehran, Tehran, Tehran, Iran. zha.hatami@gmail.com

The authors declare that there is no conflict of interest regarding the publication of this paper.

This is an open access article under the terms of the [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](#), which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and is not used for commercial purposes.

© 2024 The Author(s). Journal of Codicology and manuscript research published by Torath pub. on behalf of the Scientific Association of Manuscript Research and Codicology of IRAN.

References:

Persian Sources:

1. Ebtehaj, Abolhassan. *Memoirs of Abolhassan Ebtehaj*. Tehran: Elmi, 1371 [1992].
2. E'zam Qodsi, Hassan. *My Memoirs, or Illuminating a Century of History*. Tehran: Abureyhan, 1349 [1970].
3. Amir Ala'i, Shamsoddin. *Mohammad Reza Shah's Rise to Power, or the Flourishing of Dictatorship*. N.p.: Author, 1361 [1982].
4. Amir Tahmasb, Abdollah. *History of the Imperial Reign of His Majesty Reza Shah Pahlavi*. Tehran: Majles Printing House, 1304 [1925].
5. Aubin, Eugène. *Iran Today (1906–1907)*. Translated and annotated by Ali-Asghar Sa'idi. Tehran: Zavar, 1362 [1983].
6. Sparroy, Wilfrid. *The Court Children of Iran*. Translated by Mohammad-Hossein Aria Lorestani. Tehran: Ghalam, 1369 [1990].
7. Alamuti, Mostafa. *Iran in the Pahlavi Era: Wonders of Reza Shah's Life*. Vol. 1. London: Peka Printing House, 1369 [1990].
8. Bahrami, Abdollah. *Social and Political History of Iran from the Time of Nasser al-Din Shah to the End of the Qajar Dynasty*. N.p.: Sana'i Library, 1344 [1965].
9. Bigdeli, Gholam-Hossein. *From the Shah's Palaces to Siberian Prisons*. Tehran: National Archives and Library of the Islamic Republic of Iran, 1388 [2009].
10. Pahlavi, Mohammad Reza Shah. *Answer to History*. Edited by Shahriar Makan. Tehran: Shahrab, 1371 [1992].
11. Pahlavi, Mohammad Reza Shah. *Mission for My Country*. Tehran: Translation and Publication Agency, 1349 [1970].
12. Rezazadeh Shafaq, Sadegh. *History of Persian Literature*. Tehran: Pahlavi University, 1352 [1973].
13. Sutton, Elwell. *Reza Shah the Great or New Iran*. Translated by Abdolazim Sabouri. Tehran: Tabesh, 1335 [1956].
13. Sartip Biglari, Heydar-Qoli. *Memoirs of a Soldier*. Tehran: Supreme Headquarters of the Armed Forces, 1350 [1971].
14. Shahid, Ja'far. *Brilliant Figures of the Iranian Monarchy: From Cyrus the King to Mohammad Reza Shah (Pahlavi II), Shahanshah Aryamehr*. Tehran: Javanmardan Newspaper, 1350 [1971].
15. Shahid, Ja'far. *The Pahlavi Dynasty, the Nationalization of the Iranian Oil Industry, and the History and Biography of the Royal Family*. [n.p.]: [n.pub.], [n.d.].

16. Sadr Hashemi, Mohammad. *History of Iranian Newspapers and Magazines*. Vol. 2. Isfahan: Kamal, 1363 [1984].
17. Safaei, Ebrahim. *National Foundations During the Reign of Reza Shah the Great*. Tehran: Ministry of Culture and Art, 2535 [1976].
18. Safaei, Ebrahim. *Fifty Years (2436–2485)*. Tehran: Ministry of Culture and Art, 2536 [1977].
19. Safaei, Ebrahim. *The Coup of 1299 and Its Consequences*. [n.p.]: [n.pub.], [n.d.].
20. Sedigh, Issa. *Legacy of a Lifetime: Memoirs of the Life of Dr. Issa Sedigh*. Tehran: Amirkabir, 1345 [1966].
21. Fardoust, Hossein. *The Rise and Fall of the Pahlavi Monarchy*. Edited by Abdollah Shahbazi. Tehran: Ettela'at, 1382 [2003].
22. Farmanfarman, Mohammad-Vali. Tales of Times Past. Vol. 2. Edited by Mansoureh Ettehadieh (Nezam-Mafi) and Bahman Farman. Tehran: Siamak Books, 1382 [2003].
23. Ghadimi, Zabihollah. The Twenty-Five-Year History of the Imperial Iranian Army. Tehran: Majles and National Bank Printing House, 1326 [1947].
24. "Content Report on Documents and Correspondence Regarding the Shah's Education in Switzerland (1311–1315)." *Historical Studies Quarterly*, No. 53 (1395 [2016]): 195–271.
25. Hajinia, Mohammad Rasoul. Principles of the Thoughts and Beliefs of the Shahanshah Aryamehr, His Majesty Mohammad Reza Shah Pahlavi. Vol. 1. Tabriz: [n.p.], 1346 [1967].
26. Hakim-Elahi, Nosratollah. The Pahlavi Era and Iran's Transformations: Prepared for the Central Council of the Imperial Iranian Celebrations. Tehran: Iran Book Printing and Publishing Joint-Stock Company, 1346 [1967].
27. Memoirs of a Prime Minister: Dr. Ahmad Matin-Daftari. Edited by Bagher Agheli. Tehran: Elmi, 1370 [1991].
28. Khosrowdad, Maliheh; Ansari, Touraj; Batman-Ghelich, Mahmoud-Ali. Memoirs of Queen Pahlavi. Tehran: Beh-Afarin, 1381 [2002].
29. Tolouei, Mahmoud. My Brother and I: Memoirs of Ashraf Pahlavi. Tehran: Elm, 1375 [1996].
30. Makki, Hossein. The Twenty-Year History of Iran. Vol. 6. Tehran: [Publisher], 1362 [1983].
31. Mokhtari, Habibollah. History of Iran's Awakening. Tehran: [n.p.], 1326 [1947].
32. Manoutchehrian, Mehrangiz. Senator: The Activities of Mehrangiz Manoutchehrian within the Context of Iranian Women's Legal Struggles. Edited by Noushin Ahmadi Khorasani and Parvin Ardan. Tehran: Tose'eh, 1382 [2003].
33. Mirza Saleh, Gholamhossein. Reza Shah: Memoirs of Soleyman Behboudi, Shams Pahlavi, and Ali Izadi. Tehran: Tarh-e No, 1372 [1993].
34. Nahavandi, Houshang. Reza Shah: Son of Iran. Los Angeles: Sherkat-e Ketab, 1402 [2023].

Newspaper:

35. Iran-e Soltani. Year 8, Issue 17, 6 Ramadan 1323 AH.

Unpublished Documents:

36. Unpublished documents, 197 pages, including reports by Mo'addeb-ol-Dowleh Nafisi and correspondence exchanged between Shahpour Mohammad Reza and the royal family.

doi راپرت های مؤدب الدوله نفیسی و آموزش شاهپور محمدرضا در سوئیس

زهرا حاتمی^۱

از صفحه ۱۹۱ تا صفحه ۲۲۱ تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۵/۲۴ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۶/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۶/۱۹ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۷/۱۱

چکیده

پژوهش‌های بسیاری در زمینه تاریخ آموزش در ایران انجام شده، ولی به موضوع تربیت و آموزش ولیعهد که از مسائل تاریخ معاصر ایران به شمار می‌رود، کمتر به آن توجه شده است. پژوهش حاضر به دنبال پاسخ‌دادن به این پرسش‌ها است: نخست، اسناد منتشر نشده چه تصویری از بایسته‌های آموزش ولیعهد در دوره پهلوی، دوره مدرن تاریخ ایران، ارائه می‌کنند؟ دوم، بازنمایی چهره رضاشاه به عنوان پدر و پادشاه، در این اسناد چگونه است؟ فرضیه تحقیق حاضر این است که برخلاف تصور رایج، آموزش ولیعهد در دوره پهلوی در ادامه تحولات آموزشی رخ داده در جامعه ایرانی در دوره قاجاریه و همگام با آموزش فرزندان اعیان و اشراف، ترکیبی ایرانی و فرنگی داشت و همان‌طور که از سنت‌های ایرانی بهره می‌برد، همگام با تحولات آموزشی جهان پیش می‌رفت. علاوه بر این، اسناد راوی چهره‌ای کمتر شناخته شده از رضاشاه است که برخلاف روایت مشهور، چهره‌ای مقتدر و خشن را آشکار نمی‌کند، بلکه سیمای پدری نگران و مضطرب نسبت به سرنوشت فرزندش دارد. پادشاهی که گرچه مجری برنامه‌های مدرن‌سازی در کشور بود، هم‌زمان به نقش سنتی پدرا نه خود وفادار بود. برای پژوهش حاضر از ۱۹۷ برگ سند مربوط به بازه زمانی ۲۷ اسفند ۱۳۱۱ تا پنجشنبه ۲۰ فروردین ۱۳۱۵ خورشیدی، مرتبط با دوره تحصیل شاهپور محمدرضا در سوئیس استفاده شده است. این مقاله با روش پژوهش تاریخی با رویکرد تحلیل انتقادی اسناد نوشته شده است.

کلیدواژه: محمدرضا شاه پهلوی، رضاشاه پهلوی، آموزش ولیعهد، مؤدب الدوله نفیسی، سوئیس.

Cite this article: Zahra Hatami. (2026). Reports by Moadabb al-Dawla Nafisi and the Education of Crown Prince Mohammad Reza in Switzerland. Journal of Diplomatic Studies and Research (DPR) Vol-1, Issue-2, 191-221. <https://doi.org/10.22034/dpr.2026.597319.1026>

۱. استادیار گروه تاریخ. دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه تهران. تهران. ایران. zha.hatami@gmail.com

مقدمه

وقتی رضاخان سردار سپه با عنوان جدید «اعلیحضرت شاهنشاه ایران» بر تخت مرمر جلوس کرد نه تنها زندگی خود و ایرانیان بلکه زندگی محمدرضا، پسر بزرگش را نیز تغییر داد. محمدرضا که در ۴ آبان ۱۲۹۸ خورشیدی متولد شد و بخشی از عمر خود را به عنوان کودکی عادی سپری کرد (الول ساتن، ۱۳۳۵: ۱۹۵)، با تغییر اصل ۳۷ متمم قانون اساسی که ولایت عهدی را به پسر بزرگ پادشاه جدید با مادر ایرانی الاصل می سپرد، با عنوان «والاحضرت اقدس ولیعهد» زندگی، نقش و وظایف جدیدی یافت. (صفایی، ۲۵۳۵: ۲۵۱؛ امیر طهماسب، ۱۳۰۴: ۲۷۲، ۶۲۳، ۶۸۴؛ سرتیپ بیگلری، ۱۳۵۰: ۳۹)

درباره کودکی و آموزش ولیعهد در خردسالی تاکنون آثار چندی نوشته شده است. برخی از این آثار در زمره منابع دست اول و شماری از آن ها از پژوهش های جدید هستند.

در میان گروه نخست، روایت محمدرضا شاه در دو کتاب «مأموریت برای وطنم» و «پاسخ به تاریخ» (پهلوی، ۱۳۴۹؛ پهلوی، ۱۳۷۱) و روایت حسین فردوست، دوست و هم کلاس ولیعهد در ایران و سوئیس، در کتاب «ظهور و سقوط سلطنت پهلوی» از اهمیت بالایی برخوردارند. (فردوست، ۱۳۸۲) در این آثار، با خاطرات نوشته دو شخصیت اصلی پژوهش درباره چگونگی آموزش ولیعهد روبرو می شویم که دهه ها بعد شرحی درباره زندگی خود در ایام کودکی ارائه می دهند. مقایسه این دو روایت به دلیل جنبه انتقادی آن ها (نقد محمدرضا شاه نسبت به پدر و فردوست نسبت به دوره پهلوی) حائز اهمیت بسیار است. همان طور که مقایسه این دو روایت با اسناد در دسترس به ما در ارزیابی صحت و سقم روایت ها و میزان صداقت نویسندگان آن ها نیز کمک می کند. خاطرات تاج الملوک آیرملو، همسر رضاشاه و ملکه وقت ایران و دخترش اشرف پهلوی نیز از دیگر منابع دست اولی است که بخش هایی از کودکی شاهپور محمدرضا و نحوه تعامل رضاشاه با وی و باقی فرزندان را بازگو کرده است. (خسروداد و دیگران، ۱۳۸۱؛ طلوعی، ۱۳۷۵) همچنین خاطرات سلیمان بهبودی که در آن اطلاعات دست اولی از زندگی شاهپور محمدرضا در دوران کودکی به خصوص در ایام اقامت وی در ایران می توان یافت. (میرزا صالح، ۱۳۷۲) غیر از این آثار که به قلم یا روایت اعضای خاندان سلطنتی یا وابستگان به سلسله حاکم است، بخش دیگری از منابع دست اول در دسترس به تاریخ نوشته های این دوره اختصاص دارد که می توان آن ها را در ذیل تاریخ رسمی، به فرموده و تا حدی متملقانه جای داد. کتاب های «دودمان پهلوی، جریان ملی شدن صنعت نفت ایران، تاریخ و شرح حال خاندان سلطنتی» و «چهره های درخشان شاهنشاهی ایران از کورش شاه تا محمدرضا شاه (پهلوی دوم) شاهنشاه آریامهر» هر دو نوشته جعفر شاهید (شاهید، ۱۳۳۲؛ شاهید، ۱۳۵۰)، «اصول افکار و عقاید شاهنشاه آریامهر اعلیحضرت محمدرضا شاه پهلوی» نوشته محمد رسول حاجی نیا (حاجی نیا، ۱۳۴۶)، از این جمله اند. در این آثار روایتی دست اول از تحصیل ولیعهد در ایران موجود است و همچنین می توان درباره مقدمات رهسپاری ولیعهد به سوئیس اطلاعات قابل توجهی یافت.

در میان آثار مرتبط با گروه دوم، نویسندگان با رویکرد و اهداف متفاوت به مسأله کودکی ولیعهد و آموزش وی در ایران و سوئیس اشاره کرده اند که از آن جمله می توان از شمس الدین امیر علایی (۱۳۶۱)، اسکندر دلد (۱۳۷۱)، غلامرضا افخمی (۱۳۹۱)، عباس میلانی (۱۳۹۴) و هوشنگ نهاوندی (۱۴۰۲) نام برد. مهم ترین نویسنده در این میان، عباس میلانی، مدیر برنامه مطالعات ایرانی دانشگاه استنفورد، است که سابقه نگارش کتاب «نگاهی به شاه» را در کارنامه خود دارد. وی در فصل دوم این کتاب به دوران کودکی محمدرضا شاه به خصوص ایام حضور و تحصیل او در سوئیس نیز اشاره کرده است. میلانی در این قسمت از کتاب خود با نثری داستانی و رویکردی مورخ گونه با استفاده از منابع عمدتاً غیرایرانی، شرح نسبتاً کاملی از زندگی ولیعهد در سوئیس ارائه داده است. میلانی توضیحات خود پیرامون دو دهه نخستین زندگی محمدرضا شاه را در مقاله عالمانه دیگری با عنوان «رضاشاه و ولیعهدش» که ۱۶ سپتامبر ۲۰۲۴ م. / ۲۶ شهریور ۱۴۰۳ ش. در وبگاه «آسو» به زبان فارسی منتشر شد، کامل کرده است. در این مقاله، میلانی با استفاده از ۱۵۶ نامه که محمدرضا شاه در ایام تحصیل برای رضاشاه نوشته و ارسال کرده بود، نه تنها به بازیابی تکه های پازل نوجوانی ولیعهد پرداخته، بلکه روابط او و پدرش رضاشاه را نیز بررسی کرده است. میلانی در پژوهش خود به مقاله دیگری با عنوان «گزارش محتوایی اسناد مکاتبات مربوط به دوران تحصیل شاه در سوئیس ۱۳۱۱ تا ۱۳۱۵» - که بدون نام نویسنده منتشر شده -، (۱۳۹۵: ۲۷۱-۱۹۵) اشاره و یادآوری کرده که مجموعه اسناد مرتبط با تحصیل ولیعهد در سوئیس بالغ بر سه هزار برگ سند است که همه آن ها در اختیار سازمان اسناد انقلاب اسلامی است. این مقاله که نام نویسنده ای هم بر آن نیست، گزارشی کوتاه و نه چندان گویا در بیست صفحه از این اسناد ارائه داده است.

براین اساس، بدیهی است که دسترسی این پژوهش به بخش اندکی از این مجموعه اسناد - ۱۹۷ برگ - که توسط یکی از همکاران دانشگاهی به دست نویسنده رسیده، به معنای دستیابی به اسنادی بکر است که پیش تر مورد استفاده و تعمق هیچ کدام از پژوهشگران قرار نگرفته است. این اسناد گرچه ناقص اند اما امید است بتواند ما را در شناسایی روحیات دو تن از پادشاهان ایران و نقد و ارزیابی روایت های در دسترس درباره شخصیت و کنش های آن ها یاری رسانند.

مجموعه حاضر دربردارنده ۱۹۷ برگ سند مربوط به بازه زمانی ۲۷ اسفند ۱۳۱۱ تا پنجشنبه ۲۰ فروردین ۱۳۱۵ خورشیدی شامل راپرت های دکتر علی اصغر مؤدب الدوله نفیسی، پیشکار ولیعهد، نامه های او به دفتر مخصوص شاهنشاهی، نامه های سفارت ایران در برن سوئیس به دفتر مخصوص شاهنشاهی و پاسخ نامه های مؤدب الدوله نفیسی و شماری از نامه های خصوصی به شاهپور محمدرضا است که توسط رضاشاه تقریر شده اند.

این پژوهش با روش پژوهش تاریخی با رویکرد تحلیل انتقادی اسناد منتشر نشده، مدون شده و درصدد است به این پرسش ها پاسخ دهد:

- اسناد جدید چه تصویری از بایسته های آموزش ولیعهد در دوره مدرن تاریخ ایران ارائه می کنند؟

- بازنمایی چهره رضاشاه به عنوان پدر و پادشاهی که ولیعهد خود را برای آینده آموزش می داد، در این اسناد چگونه است؟ فرضیه تحقیق حاضر این است:

آموزش ولیعهد در ادامه تحولات آموزشی رخ داده در جامعه ایرانی در دوره قاجاریه و همگام با آموزش فرزندان اعیان و اشراف ترکیبی ایرانی و فرنگی داشت و همان قدر از سنت های ایرانی بهره می برد که همگام با تحولات آموزشی جهان پیش می رفت. علاوه بر این، اسناد راوی چهره ای جدید از رضاشاه است که برخلاف روایت مشهور که چهره ای مقتدر از او نشان می دهد، سیمای پدری نگران و مضطرب نسبت به سرنوشت فرزندش دارد که در آستانه تجدد، همچنان به نقش سنتی پدران خود وفادار بود.

آموزش ولیعهد؛ از ایران تا سوئیس

پس از انتخاب محمدرضا به عنوان ولیعهد پادشاهی پهلوی، رضاشاه، چراغعلی خان امیر اکرم، بزرگ طایفه پهلوان، حاکم پیشین مازندران و معاون سابق وزیر دربار، تیمورتاش، را به سمت پیشکاری او انتخاب کرد. (فرمانفرمائی، ۱۳۸۲: ۱۵۳-۱۵۲ و ۳۲۰؛ نهاوندی، ۱۴۰۲: ۱۲۲؛ فردوست، ۱۳۸۲: ۲۹) در محوطه اقامتگاه سلطنتی برای وی کلاس کوچکی به ریاست سرهنگ محمد باقرخان تأسیس کرد (حاجی نیا، ۱۳۴۶: ۳۸؛ فردوست، ۱۳۸۲: ۲۵) که در آن بیست تن دیگر از کودکان گزینش شده از فرزندان نظامیان عالی رتبه هم در کنار ولیعهد تحصیل می کردند. کلاسی خصوصی که پایه و اساس مدارس نظام بعدی شد (صفائی، ۲۵۳۵: ۱۶) و در آنجا دانش آموزان با لباس متحدالشکل شبه نظامی در تمام روزهای هفته به استثنای جمعه، شش ساعت آموزش مداوم در زمینه تاریخ، زبان و ادبیات فارسی، جغرافیا، حساب، تعلیمات مدنی و زبان فرانسه می دیدند. (خسروداد و دیگران، ۱۳۸۱: ۳۷؛ حکیم الهی، ۱۳۴۶: ۴۸؛ نهاوندی، ۱۲۴-۱۲۲) به گفته غلامحسین بیگدلی فرزندان رضاشاه در دبستان نظام «به دستور مؤکد پدرشان با دیگر دانش آموزان فرقی نداشتند و دقیقاً تحت انضباط و شرایط و مقررات مدرسه بودند. لباس هایشان از پارچه کازرونی، کفش هایشان واکس خورده و سرهایشان با ماشین نمره ۲ تراشیده شده بود.» (بیگدلی، ۱۳۸۸: ۲۸)

با اتمام تحصیلات ابتدایی ولیعهد در دبستان نظام، رضاشاه در جستجوی مدرسه ای جدید برای دوره متوسطه او بود؛ وظیفه ای که به تیمورتاش سپرده شد. گفته شده رضاشاه پیشنهاد مدرسه اشرافی ایتون^۱ در انگلستان و کالج سورز^۲ در فرانسه را به علت دشمن شمردن انگلیسی ها و مذهبی بودن سورز نپذیرفت و ترجیح داد شاهپور

^۱ Eaton

^۲ College de Soreze

محمدرضا، آشنایی با مظاهر تمدنی جدید غربی را در کشوری بی طرف یعنی سوئیس تجربه کند. از این پس به جای امیر اکرم که پیر و فرسوده بود و عملاً کارهای ولیعهد را به سلیمان بهبودی سپرده بود، دکتر علی اصغر مؤدب الدوله نفیسی، فرزند ارشد دکتر علی اکبر نفیسی، ناظم الاطباء، و برادر بزرگتر ادیب معروف، سعید نفیسی (رضازاده شفق، ۱۳۵۲: ۶۴۵) به پیشکاری ولیعهد انتخاب شد و سرپرستی هیئتی که ولیعهد را در سفر به سوئیس همراهی می کرد، برعهده گرفت. مؤدب الدوله در سال ۱۲۹۱ قمری در تهران متولد شد و تحصیلات پزشکی خود را در بروکسل و لیون گذراند. او سابقه تدریس زبان فرانسه در مدرسه علمیه تهران و علم تشریح در مدرسه دارالفنون را داشت (بهرامی، ۱۳۴۴: ۳۹)، در عرصه سیاسی فعال بود و علاوه بر عضویت در انجمن بلدی، مدتی هم وکالت مردم کرمان در دوره دوم مجلس شورای ملی را برعهده داشت. از وی به عنوان نخستین وزیر بهداشت یاد می شود که برای نخستین بار وزارتخانه تازه تأسیس «صحه و امور خیریه» را اداره کرد. (مختاری، ۱۳۲۶: ۵۱۲-۵۱۱؛ صفایی، بی تا: ۱۸) نفیسی در سال ۱۳۲۴ قمری، مجله «حفظ الصحه» را در تهران راه اندازی کرد که به انتشار مطالب علمی، خاصه معلومات طبی، برای عموم همت می گماشت. (صدر هاشمی، ج ۲: ۲۱۹ و ۲۲۱-۲۲۲) مؤدب نفیسی، بعدها در تهیه مقدمات ازدواج شاهپور محمدرضا با فوزیه نیز نقش فعالی داشت. (اعظام قدسی، ۱۳۴۹: ۶۷۷) محمدرضا شاه در کتاب «مأموریت برای وطنم» درباره انگیزه رضاشاه از فرستادن او به سوئیس نوشت:

«چون پدرم مصمم بود که اصول ترقی و تعالی دنیای غرب را در ایران به کار اندازد، بنابراین وقتی مرا به اروپا فرستاد کسی ابراز تعجب نکرد. زیرا همه می دانستند که وی می خواست ولیعهد خود را با تمدن مغرب زمین آشنا ساخته و سرّ موفقیت ملل باختری را بر وی آشکار سازد... پدرم می خواست تحصیلات من در کشوری انجام گیرد که از رنگ ها و تعلقات سیاسی برکنار باشد و چون سوئیس کشور کوچکی بود که همیشه در کشمکش های سیاسی اروپا جنبه بی طرفی را رعایت می کرد، آن کشور بر سایر نقاط ترجیح داشت و مشاورین وی محیط کشور سوئیس را برای کسی که جداً در پی تحصیل باشد، مناسب تشخیص دادند.» (پهلوی، ۱۳۴۹: ۹۰-۸۹)

در این سفر که از شهریورماه ۱۳۱۰ شروع شد و تا سال ۱۳۱۵ خورشیدی ادامه یافت، شاهپور علیرضا پهلوی، حسین فردوست و مهرپور تیمورتاش، ولیعهد را همراهی می کردند. (نهادندی، ۱۴۰۲: ۱۲۷) هیئت ایرانی قبل از ورود به مدرسه لو روزه^۱ مدتی را در اکول نوول^۲ دو شایی^۳ در شهر لوزان سپری کرد. در این مدت، حسین فردوست و مهرپور تیمورتاش به شبانه روزی سپرده شده و ولیعهد و برادرش در خانه یک پروفیسور سوئیسی به نام مرسیه^۴،

^۱ Institut Le Rosey

^۲ École Nouvelle de la Suisse Romande

^۳ Chailly

^۴ Mercier

پانسیون شدند. (فردوست، ۱۳۸۲: ۳۹؛ پهلوی، ۱۳۴۹: ۹۱) پس از آن، ولیعهد به مدرسه لو روزه، از مدارس خصوصی معروف سوئیس، منتقل شد که در شهر رول^۱ در حدفاصل میان لوزان و ژنو قرار داشت. لو روزه در سال ۱۸۸۰ میلادی توسط یک بلژیکی به نام پل امیل کارنال^۲ تأسیس شده بود و بعدها در دوره پسر او، هنری پل کارنال^۳ و با کمک مارگریت، همسر آمریکایی او^۴، شأن بین المللی یافته بود. (امیرعلایی، ۱۳۶۱: ۱۶۲) مدرسه دارای دو مرکز تابستانه و زمستانه در شهرهای رول^۵ و گشتاد^۶ بود. شاهپور محمدرضا، برادران وی و حسین فردوست تا ۲۱ اردیبهشت ۱۳۱۵ خورشیدی که با پایان پذیرفتن دوره متوسطه به ایران بازگشتند در آنجا ادامه تحصیل دادند. (قدیمی، ۱۳۲۶: ۱۴۰-۱۳۹؛ مکی، ۱۳۶۲: ۲۸۸-۲۸۷)

زندگی ولیعهد به روایت راپرت‌های مؤدب‌الدوله نفیسی

ساختار و الگوی راپرت‌نویسی مؤدب‌الدوله نفیسی:

راپرت‌های هفتگی مؤدب‌الدوله نفیسی از الگویی منظم و کلیشه‌ای پیروی می‌کند که تقریباً در تمام اسناد در دسترس تکرار می‌شود. اولین ویژگی عمومی این راپرت‌ها این است که بخش اعظم متن همه آن‌ها درباره ولیعهد است و تنها قسمت کوچکی از هر گزارش در حد تنها یک‌بند یا چندسطر پایانی، به صورت خاص به امورات شاهپور علیرضا یا باقی پسران رضاشاه که معمولاً از آن‌ها با عبارت کلی «باقی شاهپورها» یاد می‌شود، اختصاص دارد. عبارتی کلی که نشان‌دهنده کم‌اهمیتی مسائل روزمره آن‌ها در قبال زندگی ولیعهد است. می‌دانیم که شاهپور علیرضا جزو هیئت اولیه‌ای بود که همراه ولیعهد به سوئیس اعزام شد. باین حال به نظر می‌رسد که به تدریج، پسران دیگر رضاشاه نیز برای تحصیل به سوئیس و مدرسه لو روزه رفتند. از جمله می‌توان به شاهپور غلامرضا، عبدالرضا، احمدرضا، محمودرضا و حمیدرضا اشاره کرد.

دومین ویژگی مهم و عمومی راپرت‌ها آن است که همه آن‌ها با گزارش سلامتی ولیعهد آغاز می‌شوند. این الگو

¹ Rolle

² Paul-Émile Carnal

³ Henri-Paul Carnal

⁴ Marguerite Carnal

^۵ Rolle؛ یک شهرک کوچک در کانتون وو (Vaud) و در ساحل شمال غربی دریاچه ژنو.

^۶ Gstaad؛ روستای کوهستانی و منطقه گردشگری بسیار معروف و لوکس در کانتون برن، در منطقه Saanenland.

در قسمت کوتاه انتهایی اسناد که به فرزندان دیگر رضاشاه اختصاص دارد هم تکرار می شود و در آن جا هم گزارش سلامتی شاهپور علیرضا یا دیگر پسران رضاشاه در اولویت قرار می گیرد.

سلامتی شاهزاده:

مؤدب نفیسی در گزارش کوتاه سلامتی ولیعهد - که در ابتدای نامه ها آمده است - گاه فقط به سلامت مزاج و قوای بدنی او اشاره کرده؛ گاهی اوقات علاوه بر سلامت جسمی از اعتدال قوای روحی و دماغی و اشتیاق شاهپور محمدرضا به تحصیلات خود نیز صحبت کرده است. گزارش سلامتی شاهزاده شامل همه روزهای هفته است و در بسیاری از آن ها تأکید شده است:

«بحمدالله در مدت هفته گذشته از هر بابت صحیح و سالم بوده و هیچ گونه کسالتی نداشته اند» یا «در کمال صحت و استقامت مزاج، هفته را به خوبی و خوشی به آخر رسانیده اند».

در مدرسه لو روزه دانش آموزان از «حیث قد و رشد بدنی و سن» به سه دسته تقسیم می شدند:

«طبقه صبیان از ۱۰ الی ۱۳؛ طبقه متوسطین از ۱۳ الی ۱۶ و طبقه شبان از ۱۶ الی ۱۸. سال گذشته، بندگان معظم‌الیه در عداد شاگردان طبقه متوسطین قرار داده بودند و امسال نظر به قد و رشد بدنی و حسن رفتار و هم ترقیات علمی بندگان معظم‌الیه با وجودی که هنوز ۱۶ سال ندارند در طبقه شبان وارد کرده. این است که بیشتر کلاس های مدرسه را با شبان می باشند و در اسپورت ها با همدرسان و افراد همین طبقه به ورزش های بدنی و مسابقات مشغول می شوند.» (رپرت ۶ آبان ۱۳۱۲)

ولیعهد که در ایران، کودکی ریزنقش و ضعیف تر از خواهر توأمانش، اشرف، بود در سال های تحصیل در سوئیس رشد بدنی خوبی داشت و قدش به ۱۷۰ سانتی متر رسید. مؤدب الدوله با یادکرد این شرایط که هم نشان دهنده سلامت شاهزاده بود و هم بر درستکاری و دقت عمل خود او صحه می گذاشت، شرایط جدید ولیعهد را برای پدر تاجدار او شرح می داد که حالا در رده جوانان بر اساس قانون مدرسه از امکانات و حقوق جدیدی بهره مند شده بود:

«از آن روزی که بندگان معظم‌الیه - روحی فدا - داخل کلاس شبان شده اند، دیگر مجبور نیستند برای مطالعات و حاضرکردن دروس مثل شاگردان طبقه متوسطه در طالارهای عمومی مشغول کار باشند. بلکه می توانند؛ مانند سایر شبان و همدرسانشان در اطاق مخصوص خودشان با حواس جمع، درس ها و تکالیف خود را حاضر نمایند.» (رپرت ۴ آذر ۱۳۱۲)

گزارش نفیسی را روایت محمدرضا شاه در کتاب «مأموریت برای وطنم» و عکس هایی که ولیعهد را در بدو ورود به سوئیس و در سال پایانی حضور او در این کشور نشان می دهد، تأیید می کند. محمدرضا شاه با تأیید گزارش نفیسی نوشته است: «در دوران کودکی مزاجاً قوی نبودم؛ ولی در سوئیس به سرعت رشد کردم و عضلات من قوت

یافت.». (پهلوی، ۱۳۴۹: ۹۱)

آموزش مدرسه‌ای:

امورات مربوط به مدرسه و آموزش ولیعهد در سوئیس، بخش مهم دیگر این راپرت‌های هفتگی است که همیشه پس از گزارش سلامتی شاهپور می‌آید. بر اساس محتوای راپرت ۱۳ و ۳۰ اردیبهشت ۱۳۱۲ و ۶ و ۱۳ خرداد ۱۳۱۲ خورشیدی، ولیعهد در درس هندسه ضعیف بود و نه تنها خود اهتمام و تلاش بیشتری برای مطالعه این درس می‌کرد، بلکه با نظر و مشورت اولیای مدرسه یک معلم خصوصی برای وی استخدام شده بود. از محتوای راپرت ۴ شهریور ۱۳۱۲ چنین برداشت می‌شود که جدای از راپرت‌های هفتگی مؤدب‌الدوله نفیسی، معلم هندسه ولیعهد نیز به صورت جداگانه روند پیشرفت تحصیلی وی را به رضاشاه گزارش می‌داد:

«دروس فوق العاده هندسه هنوز برقرار است و چنان که معلم هندسه در راپرت هفته گذشته شرح داده و به خاکپای مقدس - ارواحنا فدا - تقدیم گردیده، پیشرفت و ترقی زیادی فرموده و طرف تمجید و تحسین معلم واقع شده‌اند.» (راپرت ۴ شهریور ۱۳۱۲)

از راپرت ۱۴ تیر ۱۳۱۴ نفیسی نیز برمی‌آید که استخدام معلم خصوصی برای ولیعهد، مخصوص و منحصر به درس هندسه نبوده است. در این راپرت، نفیسی از استخدام معلم کل ریاضیات، دکتر لو فلر، برای تدریس جبر و مقابله، هندسه تحلیلی و مثلثات در تعطیلات مدرسه سخن گفته و نوشته است:

«نظر به اینکه بندگان معظم الیه میل فرمودند در ریاضیات قوی‌تر گشته، خود را به پایه و میزان سایر مواد برسانند، این بود که غلام، با معلم کل ریاضیات، دکتر لو فلر، داخل مذاکره شده، او را حاضر نمود که در مدت تعطیل به طور فوق العاده سه شعبه جبر و مقابله و هندسه تحلیلی و مثلثات را با بندگان والا حضرت اقدس - روحی فدا - مذاکره نموده، رفع اشکالاتشان را در این صعب بنماید. رئیس مدرسه و خود معلم هم در این باب هم عقیده می‌باشند و لازم می‌دانند که این نقیصه مرتفع شود. به طور یقین با اشتیاقی که از طرف بندگان معظم الیه مشهود می‌گردد و اهتمام و جدّ و جهدی که در تحصیلات می‌فرمایند، نتیجه مطلوب به دست خواهد آمد.» (راپرت ۱۴ تیر ۱۳۱۴)

پیشکار ولیعهد، دو ماه بعد نتیجه این کلاس خصوصی را این طور اعلام کرده که:

«در ریاضیات عالی روز به روز پیشرفت و ترقی می‌نمایند، خاصه در مثلثات که شعبه دشواری است.» (راپرت ۱۵ شهریور ۱۳۱۴)

برخلاف هندسه و ریاضیات، محمدرضا در دروس دیگری مانند تاریخ و جغرافیا، ترسیمات و نقاشی و زبان فرانسه و انگلیسی موفق عمل می‌کرد، نمره کامل می‌گرفت و نسبت به آن‌ها تمایل بیشتری نشان می‌داد. (راپرت ۱۱)

شهریور ۱۳۱۲) از طریق راپرت ۱۳ خرداد ۱۳۱۲ نفیسی درمی یابیم که ولیعهد در «ترسیمات نقشه های جغرافیایی در عداد محصلین اول درجه محسوب» می شد، بالاترین نمره کلاسی را بابت نقشه کشی از معلم می گرفت (راپرت ۱۶ اردیبهشت ۱۳۱۲) و نقشه هایی را که به عنوان کار کلاسی ترسیم کرده بود، همراه پست هفتگی به صورت صحافی شده برای رضاشاه ارسال می کرد. بر اساس اسناد موجود، نقشه ایتالیا، شبه جزیره بالکان، یونان و جزیره کرت و چکسلواکی به تهران پست شده بود تا به نظر رضاشاه برسد. (راپرت ۱۵ فروردین ۱۳۱۲؛ ۱۶ اردیبهشت ۱۳۱۲ و ۱۳ خرداد ۱۳۱۲) در یک مورد قدیم تر هم وعده ارسال نقشه به تهران داده شده ولی معلوم نگردیده است که منظورش نقشه کدام کشور یا منطقه است؟ (راپرت ۲۷ اسفند ۱۳۱۱)

شاهپور که در تهران و نزد مادام ارفع، زبان فرانسه را آموخته بود، (پهلوی، ۱۳۷۱: ۶۱-۵۸؛ فردوست، ۱۳۸۲: ۲۷) در سوئیس، برنامه منظمی برای تحصیل زبان و ادبیات فرانسه، قبل از ظهرها و زبان و ادبیات فارسی، بعد از ظهرها داشت. (راپرت ۱۱ و ۱۸ شهریور ۱۳۱۲) مؤدب الدوله در راپرت ۴ شهریور ۱۳۱۲ برای اثبات پیشرفت ولیعهد در زبان فرانسه نوشته است:

«روز یکشنبه با اتومبیل گردش فرمودند... دو نفر از همدرسان مدرسه که فرانسه را خوب و بی غلط حرف می زنند در رکاب بودیم. صحبت، تمام به فرانسه می شد و موضوع های صحبت، امثله تاریخی و حکایات شیرین بود. یکی از آن دو نفر که اهل پاریس است و برای مدت تابستان در اینجا بیلاق آمده، از فرانسه و پاریس و ترتیبات روزافزونی که فرانسویان می کنند، حکایت می نمود و بندگان والاحضرت اقدس - روحی فدا - باکمال دقت گوش می دادند و به واسطه اطلاعاتی که در این مدت کسب فرموده اند، از عهده مکالمه و مباحثه برمی آمدند.» (راپرت ۴ شهریور ۱۳۱۲)

محمدرضا شاه در کتاب «پاسخ به تاریخ» از شوق وافر خود نسبت به مطالعه تاریخ فرانسه سخن گفته و از سن لویی، هانری چهارم، لویی چهاردهم و ناپلئون به عنوان شخصیت های تاریخی محبوب خود یاد کرده است. (پهلوی، ۱۳۷۱: ۶۱-۵۸) علاقه ای که ریشه آن را می توان در فرانسه خوانی دوره کودکی، قصه گویی مادام ارفع فرانسوی تبار و علایق شخصی رضاشاه سراغ گرفت. تاج الملوک آیرملو، همسر رضاشاه و مادر ولیعهد، در خاطرات خود از علاقه رضاشاه به ناپلئون پرده برداشته و سرنوشت رضاشاه را نیز با این پادشاه فرانسوی همانند دانسته است. (خسروداد و دیگران، ۱۳۸۱: ۳۱۷)

این پیشرفت در زبان انگلیسی هم مشهود بود. نفیسی در راپرت ۱۳ خرداد ۱۳۱۲ نوشته است:

«در زبان انگلیسی از همدرسان خود سبقت جسته و مورد تحسین معلم واقع شده اند.» (راپرت ۱۳ خرداد ۱۳۱۲)

علاوه بر این، رضاشاه اصرار فوق العاده ای به مداومت ولیعهد در یادگیری زبان و ادبیات فارسی داشت.

مستشارالملک که جزء هیئت همراه ولیعهد به سوئیس اعزام شده بود، هر روز بعدازظهر، یکساعت و نیم تا دو ساعت به ولیعهد درس می داد و از وی می خواست به فارسی دیکته بنویسد و مشق خط نستعلیق کند. گزارش نفیسی در این بخش، کلی و نابسند است و جز در مواردی محدود به آثار مورد مطالعه اشاره نمی کند. همین طور امروزه بدون دسترسی به دیکته های ولیعهد نمی دانیم او ملزم بوده از روی چه متن منشور یا منظومی مشق خط کند.

در راپرت ۳ آبان ۱۳۱۴ آمده است:

مجلس درس ادبیات ایرانی هم بعدازظهرها منعقد گردیده و باکمال شوق به نوشتن دیکته و خواندن تاریخ ایران و گلستان و اشعار چکامه سرایان بزرگ و بیان و توضیح مطالب آن ها مشغول بوده اند (راپرت ۳ آبان ۱۳۱۴)

در راپرتی دیگر به جزئیات بیشتری اشاره شده است:

«هر روز چهار ساعت بعدازظهر، مجلس درس ادبیات ایرانی منعقد گردیده به مراجعه تاریخ شهنشهان و پادشاهان و دستوران و دانشمندان و ادبا و چکامه سرایان ایران باستان، قریب یکساعت و نیم مشغول بوده اند.»

همچنین از طریق راپرت ۲۷ خرداد ۱۳۱۲ می دانیم که ولیعهد علاوه بر مطالعه متون نثر فارسی از جمله گلستان سعدی و آشنایی با برخی از متون تاریخی قدیمی، ملزم بوده اشعار شعرای نامدار را حفظ کند:

«دروس ادبیات فارسی و حفظ کردن بعضی اشعار شعرای معروف و نوشتن دیکته و مشق های یومیه در ایام هفته مداومت دارند.» (راپرت ۲۷ خرداد ۱۳۱۲)

از اسناد موجود چنین برمی آید که دروس ادبیات فارسی که گاه از آن با نام «ادبیات ایرانی» نیز یاد می شد، تحت تأثیر برنامه های روزانه ولیعهد از جمله امتحانات پایان سال تحصیلی کم می شد؛ اما هرگز تعطیل نمی شد!

«چون امتحانات آخر سال مسیحی در پیش است، این روزها کار و زحمتشان خیلی زیاد شده و به همین جهت در تحصیلات ادبیات ایرانی تخفیفی داده اند و از تحریرات کمی کاسته اند.» (راپرت ۲۲ آذر ۱۳۱۴؛ نیز بنگرید به راپرت های ۲۷ اسفند ۱۳۱۱ و ۳۰ اردیبهشت ۱۳۱۲)

مؤدب الدوله نه تنها برنامه دقیق روزانه و هفتگی ولیعهد را به تهران گزارش می کرد، بلکه از شوق و ذوق وی برای یادگیری نیز سخن می گفت (راپرت ۲۰ مرداد ۱۳۱۲؛ ۶ اردیبهشت ۱۳۱۴؛ ۵ مهر ۱۳۱۴) و در راپرت هایش تأکید می کرد که ولیعهد در تعطیلات قبل از آغاز سال تحصیلی «برای اینکه عمده درس ها را حاضراذهن باشند، بعضی

شعبات را مرور و مذاکره می کند.» (رپرت ۲۷ شهریور ۱۳۱۴)^۱

آموزش ولیعهد در ایران و سوئیس علاوه بر میل و نظر شخصی رضاشاه که به شکلی ریزبینانه تربیت شاهزاده را حتی کیلومترها دورتر، زیر نظر گرفته و هدایت می کرد، از الگوی سنتی آموزش شاهزادگان در تاریخ ایران نیز پیروی می کرد که از دوره قاجاریه همگام با آشنایی جامعه ایرانی با تمدن نوظهور مغرب زمین، تأثیراتی از الگوی آموزشی جدید غربی نیز پذیرفته بود. براین اساس تعلیم و تربیت شاهزاده ولیعهد در حکومتی که قاجاریه را از قدرت به زیر کشیده و با تغییر قانون اساسی مانع از بازگشت آن ها به پادشاهی شده بودند، مشابه شیوه آموزش شاهزادگان و کودکان اعیان و اشراف سلسله پیشین قاجاریه- بود که برخلاف کودکان عامه مردم هم به یادگیری سواد نیازمند بودند و هم امکان و فرصت آن را داشتند. در اینجا نیز مانند نمونه های پیش تر آزموده شده، کودک برترانگاشته شده تحت تعلیم معلمی غیرایرانی-انگلیسی یا فرانسوی- قرار می گرفت، هم زمان که زبان های مرسوم خارجی مانند فرانسه و انگلیسی را از معلمان خانم و آقای فرنگی می آموخت و با استفاده از ابزار و کتاب های درسی و در محیطی متفاوت با مکتب خانه های قدیمی آموزش می دید، امکان آن را نیز پیدا می کرد تا برای تکمیل معلومات خود به خارج از ایران سفر کرده و این بار در محیطی کاملاً غیرایرانی و از نزدیک، مدرنیته و تحولات پیامد آن را تجربه کند. به عنوان مثال: ویلفرید اسپاروی که بعدها کتاب «فرزندان درباری ایران» را نوشت، در سال ۱۳۱۴ ق. / ۱۸۹۷ م. برای آموزش کودکان ظل السلطان به اصفهان وارد شد (اسپاروی، ۱۳۶۹: ۵-۶) و به دستور شاهزاده در فضایی مشابه کلاس های درس جدید- مدرسه ای خصوصی- با استفاده از نقشه های وارداتی از آلمان و کره جغرافیایی (اسپاروی، ۱۳۶۹: ۸۲) با روش جدید نمره محور (اسپاروی، ۱۳۶۹: ۲۱۲) زبان انگلیسی، فرانسه، ریاضیات و علوم جدید را به فرزندان ظل السلطان آموزش داد. (اسپاروی، ۱۳۶۹: ۲۴-۲۵) مهرانگیز منوچهریان از آموزش زبان روسی، فرانسه و انواع هنرها به مادرش، دره التاج، توسط زنی روس که به ایران پناهنده شده بود، خبر داده (منوچهریان، ۱۳۸۲: ۳۸) می دانیم که غیر از مدارس خارجی فعال در ایران که مخصوص فرزندان اعیان، اشراف و ثروتمندان بود (خاطرات یک نخست وزیر؛ احمد متین دفتری، ۱۳۷۰: ۲۳) و یا معلمان خارجی که در مدارس برجسته ای چون دارالفنون (ایران سلطانی، سال ۵۸، شماره ۱۷، ۶ رمضان ۱۳۲۳ ق. : ۲۳) و لقمانیه (اوبن، ۱۳۶۲: ۷۵-۷۴) تدریس می کردند، عده ای دیگر مدت ها قبل از استقرار نظام جدید پهلوی در ایران فرصت و امکان تحصیل در مدارس خارجی را پیدا کرده بودند. عبدالحسین خان تیمورتاش، وزیر دربار بعدی رضاشاه، یکی از این افراد است که از کودکی به روسیه رفته و تحصیلاتش را در مدرسه سواره نظام سن پترزبورگ به پایان رسانده بود. (ابتهاج، ۱۳۷۱: ۳۵) این نمونه ها نشان می دهد که تأسیس مدرسه خصوصی و به خدمت گرفتن زنی فرانسوی برای آموزش زبان فرانسه به

^۱ نمونه ای از نمرات شاهپور محمدرضا که در اسناد در دسترس موجود است، در پیوست شماره ۲ آمده است. لازم به ذکر است که برخی دروس در قسمتی از سال یا تدریس نمی شد و یا به علت اتمام آن ها از برنامه درسی ولیعهد حذف شده بود.

ولیعهد در دوره رضاشاه ابتکاری جدید و منحصر به شاهپور محمدرضا نبود؛ بلکه رویه ای مرسوم نزد قاجارها به شمار می آمد. همان طور که توجه ویژه به خط، ادبیات فارسی و تاریخ ایران که سابقه ای قدیم تر در سنت پادشاهی در ایران داشت، در دوره قاجاریه همگام با درک جدید از کودکی به نگارش کتاب های مناسب سن کودکان با مضامین تاریخی انجامید. آثار تاریخی چون «شارستان چارچمن» نوشته بهرام ابن فرهایاری، «نامه خسروان» نوشته جلال الدین میرزای قاجار، «داستان باستان» تألیف و ترجمه میرزا سلیم خان ادیب الحکماء، «تاریخ قدیم» ترجمه آزاد از کتاب لامه فلوری فرانسوی، «تاریخ روس برای اطفال دبستان» اثر سرگی سالاپووا، ترجمه محمود میرزا فرزند بهمن میرزا قاجار، «تاریخ مقدماتی مختصر برای آموزشگاه های ابتدایی» اثر مجدالدین، «لطایف التواریخ» نوشته میرزا حاجی آقا، «منتظم احمدی» نوشته میرزا فضل الله، «دوره نخست از تاریخ عالم: جلد دوم برای دبستانیان» به قلم ذکاء الملک، «تاریخ عمومی برای دوره ابتدایی» اثر موسی فرزند مفتاح الملک و «تاریخ شاهنامه فردوسی» اثر مجدالدین برای استفاده کودکان منتشر شده بود و در فهرست کتاب های بچه خوانی قرار داشت، از این جمله آثار است. (محمدی و قایینی، ۱۳۸۳: ۳۹۵-۳۸۶)

تفریحات ولیعهد:

بخش دیگری از گزارش های مؤدب الدوله نفیسی به شرح تفریحات، ورزش ها و نحوه گذران اوقات فراغت شاهزاده ولیعهد اختصاص دارد. در این بخش - که بدون استثنا در همه راپرت ها تکرار می شود- با دودسته «اسپورت های مجاز» (راپرت ۱۶ دی ۱۳۱۲) و «عادی» (راپرت ۲۹ شهریور ۱۳۱۴) یا «معمولی» (۲۴ آبان ۱۳۱۴) و «اسپورت های غیرمجاز» روبرو می شویم که رضاشاه مجوز انجام آن را صادر می کرد و لاجرم از دامنه علایق شاهزاده می کاست و او را نسبت به همسالان و هم کلاسی هایش محدودتر می ساخت.

نفیسی در این بخش از راپرت های خود، پیوند مستقیمی میان آب و هوا و انجام ورزش در محیط مدرسه یا بیرون از آن با ورزش های آبی، زمستانی و تابستانی برقرار کرده و کوشیده به رضاشاه اطمینان دهد که حسب الامر او تنها در هوای مساعد و آفتابی اجازه انجام محدود ورزش هایی را که شاه آن ها را بی خطر می دانست، صادر کرده است. پیاده روی (راپرت ۲۷ اسفند ۱۳۱۱)، تنیس، فوتبال (راپرت ۲۷ آبان ۱۳۱۲؛ ۳ آبان ۱۳۱۴) و پینگ پنگ یا تنیس میزی در هوای آزاد (راپرت ۱۲ فروردین ۱۳۱۲؛ ۱۳ خرداد ۱۳۱۲؛ ۲۷ خرداد ۱۳۱۲؛ ۱۷ خرداد ۱۳۱۴)، کروکت (راپرت ۱۹ فروردین ۱۳۱۲)، ژیمناستیک (راپرت ۱۶ اردیبهشت ۱۳۱۲) و پاتیناژ (راپرت ۲۵ آذر ۱۳۱۲) از جمله ورزش هایی هستند که محمدرضا معمولاً اجازه انجام آن ها را داشت. ورزش ها و تفریحاتی که عمدتاً در محیط مدرسه یا با مراقبت و نظارت مربیان و معلمان انجام می گرفت.

هیئت همراه ولیعهد دو اتومبیل هیسپانو^۱ و لینکولن^۲ هم در اختیار داشت که راننده ای به نام الکساندر یا اسکندر - که فامیلی او در اسناد نیامده - هدایت آن ها را برعهده داشت. ولیعهد، همراهان و گاه دوستانش نه تنها برای رفت و آمد بلکه گاهی اوقات برای تفریح و گردش از این دو اتومبیل استفاده می کردند. تفریحات تحت کنترل و با حضور پیشکار که در آن همه اصول ایمنی رعایت شده بود. در راپرت ۲۷ اسفند ۱۳۱۱، نفیسی از تعطیل شدن یک هفته ای گردش با اتومبیل خبر داده و دلیل آن را ابتلای راننده به «ذات الریه گریبی» ذکر کرده است. او در راپرت های خود به رضاشاه اطمینان می داد که حتی در گردش با اتومبیل هم احتیاط های لازم را رعایت کرده است:

«روزهای یکشنبه و چندساعتی هم در هفته، گردش و تفریح با اتومبیل می نمایند. ساعات گردش با اتومبیل همان چندساعتی است که به محصلین اجازه و آزادی از طرف ریاست مدرسه مطابق پروگرام داده می شود. در این تفریحات همیشه غلام، در رکاب مبارکشان است و نمی گذارد سرعت از پنجاه الی شصت کیلومتر در ساعت تجاوز نماید و آنچه لازمه احتیاط است، به عمل می آید.» (راپرت ۲۳ اردیبهشت ۱۳۱۲)

گردش با اتومبیل، تفریحی مختص به روز تعطیل یکشنبه بود و نفیسی در اسناد متعددی به انواع واقسام احتیاط ها و توصیه های ایمنی به اسکندر راننده اشاره کرده است:

«روزهای یکشنبه، گردش با اتومبیل می نمایند؛ ولی باکمال احتیاط و به علاوه در سواری اتومبیل هم تقلیل می نمایند. هیچگاه به اسکندر اجازه داده نمی شود بعضی بی احتیاطی ها بنماید. خود او هم وقتی که بندگان معظم له در اتومبیل تشریف دارند، شرط احتیاط و جمع بودن حواس را از دست نمی دهند.» (راپرت ۲۴ تیر ۱۳۱۲)

رعایت سرعت مطمئنه و توجه به گذر از جاده های استاندارد از دیگر مواردی است که در راپرت های نفیسی به رضاشاه قابل مشاهده است:

«در این تفریحات غالباً غلام پهلوی اسکندر می نشیند تا نگذارد سرعت ماشین از ۵۰ کیلومتر در ساعت تجاوز نماید و در سر پیچ ها و راه های باریک و سرازیری ها آنچه لازمه احتیاط است به عمل آید.» (راپرت ۶ آبان ۱۳۱۲ و ۲۲ شهریور ۱۳۱۴)

اشارات مستقیم و آشکارای نفیسی و تکرار این احتیاط ها در نامه های انوشیروان سپهبدی، سفیر ایران در برن

^۱ Hispano-Suiza (هیسپانو-سوئیزا)؛ یک برند قدیمی و لوکس اسپانیایی-سوئیسی که از اوایل قرن بیستم خودروهای بسیار گران قیمت تولید می کرد. بعدها نام Hispano-Suiza دوباره برای خودروهای سوپر اسپرت مدرن هم استفاده شد.

^۲ لینکلن (Lincoln)؛ برند لوکس شرکت فورد (Ford) محسوب می شود. فورد در سال ۱۹۲۲ شرکت لینکلن را خرید.

سوئیس، تردیدی باقی نمی گذارد که دستورالعمل محتاطانه ای برای رفت و آمد ولیعهد از تهران رسیده بود و لاجرم هیئت همراه و کلیه نمایندگان دولت ایران در سوئیس ملزم به رعایت و توصیه به انجام آن بودند. انوشیروان سپهبدی در نامه ای به تاریخ ۲۶ اردیبهشت ۱۳۱۲ نظر مساعد خود نسبت به انتخاب مدرسه بیلاقی «ژویرا» را به این شکل بازتاب داده است که:

«هوای این محل بیلاقی بسیار خوب است و در دامنه کوهستان ژورا واقع شده و مخصوصاً راه آن هم خیلی صاف و برای عبور و مرور اتومبیل مناسب است.» (راپرت ۲۶ اردیبهشت ۱۳۱۲)

در سندی دیگر نفیسی به شاه گزارش می دهد که سفر ولیعهد به مترو^۱ با در نظر گرفتن بی خطر بودن و خوبی راه ها انجام گرفته و قبل از فرارسیدن تاریکی شب هم به پایان رسیده است:

«چنان که در راپرت پنجشنبه پیشگاه اعلیحضرت همایون شاهنشاهی معروض داشت بعد از اطمینان از بی خطر بودن و خوبی راه ها، یک ساعت و نیم قبل از ظهر از رول به لوزان و از آن جا به منطرو تشریف فرما گردیده... نهار را در آن جا صرف فرموده و برای اینکه هنوز تاریک نشده به گشتاد وارد شوند، زودتر حرکت نموده بعد از دو ساعت به گشتاد رسیدند. در بین راه... سرعت اتومبیل به مناسبت راه ها مابین ۳۰ و ۵۰ کیلومتر بود.» (راپرت ۱۵ آذر ۱۳۱۴)

در تمام این رفت و آمدها به راننده توصیه می شد:

«از اتومبیل دیگر جلو نزنند و همواره قبل از سواری از صحت و بی عیب بودن ترمزها و رول و چرخ ها و غیره یقین های کامل حاصل کرده باشد.» (راپرت ۲۲ شهریور ۱۳۱۴)

نگرانی رضاشاه نسبت به سلامتی ولیعهد آن چنان شدید بود که گزارش خرابی ماشین هیسپانو باعث شد از تهران دستور صادر شود که:

«والاحضرت معظم - روحی فدا - از سواری اتومبیل مزبور خودداری باید بفرمایند. این اتومبیل دیگر برای سواری معظم له مناسب به نظر نمی آید. اظهاراتی هم که راجع به تغییر شوfer می نمایند، نباید اساس و منطقی داشته باشد. قطعاً در اتومبیل عیب و منقصتی بوده و حالا با این عنوانات می خواهند مطلب را طور دیگر جلوه بدهند. همان طور که مقرر شده است اقدامات نمایند که اتومبیل به کارخانه فروخته شده و اتومبیل دیگری جهت والاحضرت اقدس خریداری شود.» (راپرت ۱۵ مرداد ۱۳۱۲)

ولیعهد در کشور کوهستانی سوئیس و در مجاورت دریاچه های ژنو و لمان تحصیل می کرد. جایی که به بسیاری دریاچه ها و آبگیرهایش شهره بود؛ اما رضاشاه تمایل چندانی برای صدور اجازه برای انجام شمار زیادی از ورزش های

^۱ Montreux؛ شهری در کنار دریاچه ژنو (Lake Geneva) در کانتون وو (Vaud)

آبی یا زمستانی در فضای آزاد و فصل سرد که در آن‌ها بیم بیمار شدن یا وقوع حادثه‌ای برای شاهپور محمدرضا می‌رفت، نداشت. از اسناد موجود چنین برمی‌آید که رضاشاه تا مدت‌ها اجازه شنا و قایق‌سواری در دریاچه لمان را که ورزش و تفریحی معمول و عمومی در آن منطقه و به‌خصوص میان دانش‌آموزان مدرسه لو روزه بود، نمی‌داد:

«این روزها حمام‌های کنار دریاچه لمان مفتوح شده، شاگردان مدرسه به شناوری و آب‌تنی و قایق‌سواری می‌روند؛ ولی بندگان والاحضرت اقدس - روحی فداه - از این دو صرف‌نظر فرمودند و به ورزش‌های داخل مدرسه مانند تنیس و فوتبال و غیره قناعت می‌فرمایند.» (راپرت ۲ اردیبهشت ۱۳۱۲)

از راپرت ۲۳ اردیبهشت ۱۳۱۲ نفیسی برمی‌آید که رضاشاه در تلگرافی به شماره ۲۷۶ اجازه قایقرانی را به محمدرضا ولیعهد داد، ولی باز هم احتیاط‌های بسیاری برای انجام این تفریح معمول در آن منطقه، صورت می‌پذیرفت که احتمالاً شاهپور را از انجام آن منصرف می‌کرد:

«ساعات روز را به تحصیل و بعضی تغییرات از قبیل قایقرانی و تنیس و بازی گلوله صرف می‌فرمایند... وقتی که شاگردان به کنار دریاچه برای شناوری و آب‌تنی می‌روند، بندگان معظم له در مدرسه با والاحضرت شاهپور و حسین فردوست باقی مانده و تنیس بازی می‌نمایند. قایق‌سواری هم حسب الامر شاهانه - ارواحفاده - در تحت مراقبت و مواظبت معلم مخصوص که خودش دائماً در قایق است و نمی‌گذارد از ساحل دور شوند، مجری می‌شود.» (راپرت ۲۴ تیر ۱۳۱۲؛ ۱۷ تیر ۱۳۱۲)

ولیعهد اجازه اسب‌سواری نداشت: «اسب‌های معمول مدرسه را چون احتمال بعضی مخاطرات دارد، اقدام نفرموده و نخواهند فرمود.» (راپرت ۲۴ تیر ۱۳۱۲) و نمی‌توانست؛ مانند هم‌کلاسی‌هایش در کوهستان‌های پُر برف سوئیس اسکی کند:

«نظر به اینکه بیشتر هم‌کلاسی‌های بندگان معظم الیه - روحی فداه - اوقات تفریح را به بازی اسکی در کوهستان‌های مجاور یا دوردست می‌گذرانند و بندگان والاحضرت اقدس در این مدت تفریحی ندارند، این است که غلام نیز تنیس اطاقی را به مدرسه حمل و نقل داده و مادام که سایرین در کوهستان‌ها مشغول به اسکی‌از هستند، بندگان معظم الیه - روحی فداه - در یکی از تالارهای مدرسه با بعضی از هم‌درسان و هم‌قدان خود به بازی پینگ‌پنگ مشغول می‌شوند و بدون هیچ‌گونه مخاطره‌ای وقت شریف و ساعات تفریحشان می‌گذرد.» (راپرت ۱۸ آذر ۱۳۱۲) بنابراین اسکی که خطرناک تلقی می‌شد، احتراز کرده «به پاتیناژ و گردش پیاده با معلمین و شاگردان» قناعت می‌نمود. احتیاط‌های شدیدی که سبب شده بود ولیعهد «کلیتاً در فصل زمستان پاتیناژ و در سایر فصول تنیس و فوتبال و قایقرانی و تربیت‌بدنی» را ترجیح دهد. (راپرت ۲۲ آذر ۱۳۱۴)

نفیسی، درجه حرارت مناطق مختلف اقامت یا مسافرت ولیعهد از رول گرفته «حداکثر درجه حرارت ۲۲ و حداقل

۱۸ در تعطیلات عید پاک» (راپرت ۱۲ فروردین ۱۳۱۲) تا خوابگاه ولیعهد در مدرسه بیلاقی ژویرا «۲۵ درجه سانتیگراد تاکنون تجاوز نکرده است.» (راپرت ۱۴ مرداد ۱۳۱۲) را به رضاشاه گزارش می داد، به محض آغاز ورزش بادهای سرد در منطقه، ولیعهد را از ورزش در هوای آزاد باز می داشت و وی را مجبور به تفریح و ورزش در تالارهای سرپوشیده مدرسه می کرد. (راپرت ۱۶ فروردین ۱۳۱۴) و حتی با جزئیات، موقعیت جغرافیایی مدرسه بیلاقی، طول و عرض اتاق خواب ولیعهد و روشویی و حمام داخلی آن را گزارش می کرد:

«ارتفاع مدرسه از سطح دریا ۴۷۵۰ متر است و مواجه جنوب غربی ساخته شده. اتاق بندگان والاحضرت اقدس - روحی فداه - در طبقه اول و مشرف به دریاچه لمان و کوه های آلپ، طول این اتاق چهار متر و نیم و عرض سه متر و نیم و ارتفاعش سه متر می باشد. بسیار دلنواز و خوش منظر و پاکیزه است. در خود اتاق که دستگاه دستشویی چینی قرار داده اند، یکی با شیر آب گرم و دیگری با شیر آب سرد. یک اتاق حمام مخصوص برای بندگان والاحضرت اقدس تخصیص داده اند که هر وقت صبح یا عصر میل به استحمام فرمایند، ممکن باشد. کلید این حمام را هم به خود بندگان معظم له داده اند. یک نفر مستخدمه مخصوص، مأمور خدمت است. زنگ الکتریک در اتاق نصب کرده اند که هر وقت بندگان معظم له فرمایش داشته باشند، مستخدمه حاضر شود.» (راپرت ۱۷ تیر ۱۳۱۲)

همان طور که به رضاشاه اطمینان می داد ولیعهد در هوای سرد سوئیس در اتاقی با هوای گرم لباس عوض می کند و بنابراین احتمال ابتلای وی به بیماری بسیار کم است: «همین که از گردش مراجعت فرمودند، سرتاپا در اتاق گرم تغییر لباس می دهند.» (راپرت ۱۸ آذر ۱۳۱۲)

شاهپور محمدرضا حتی برخی سال ها اجازه آن را نداشت که در تعطیلات سه هفته ای عید پاک و در تعطیلات تابستانی مدرسه لو روزه که از اول ژوئیه / مطابق با دهم تیرماه آغاز می شد (راپرت ۲ اردیبهشت ۱۳۱۲) و اکثریت هم کلاسان وی به خانه هایشان بازمی گشتند، به ایران برگردد. در این شرایط او یا در مدرسه می ماند یا به مدرسه تابستانی (بیلاقی) فرستاده می شد. مؤدب الدوله در گزارش ۵ فروردین ۱۳۱۲ ضمن اشاره به تعطیلی عید پاک و رفتن اکثریت دانش آموزان به خانه هایشان ابراز خوشحالی می کند که دانش آموزان باقیمانده که گویا تعداد آنها تنها حدود ۱۵ نفر بود (راپرت ۱۲ فروردین ۱۳۱۲) از «مأوسین بندگان والاحضرت اقدس - روحی فداه -» هستند. (راپرت ۵ فروردین ۱۳۱۲) محمدرضا ناگزیر بود حتی در ایام تعطیلات عید پاک هم دروس ادبیات فارسی را ادامه دهد. کلاس درس ادبیات فارسی به سیاق سال تحصیلی در تابستان و در مدرسه بیلاقی هم فقط روزهای یکشنبه تعطیل بود.

از گزارش ۱۰ خرداد ۱۳۱۴ نفیسی چنین برداشت می شود که باوجود اعلام رضایت پیشکار از مدرسه بیلاقی، خود ولیعهد ترجیح می داده روزهای تعطیلات دوماهه تابستانی را در مدرسه لو روزه بماند و به مدرسه دیگری نرود: «از اینکه ذات مقدس بندگان اعلیحضرت همایون شاهنشاهی - ارواحنا فداه - اقامت فصل تابستان را در مدرسه

لو روزه تصویب فرموده اند، خاطر خطیر بندگان والا حضرت اقدس - روحی فدا - خیلی خرسند گردیده است. خاصه با مزایا و ترجیحات زیادی که این مدرسه نسبت به مدرسه ژویرا دارد.» (راپرت ۱۰ خرداد ۱۳۱۴)

در تعطیلات تابستانه، محمدرضا می توانست به جای حضور در مدرسه ای دیگر، برنامه آزادتر و پرنشاطتری داشته باشد. مؤدب الدوله در راپرت ۱۴ تیر ۱۳۱۴ برنامه روزانل ولیعهد را گزارش کرده است:

شدت محدودیت ها در کنار علایق روحی و درونی ولیعهد احتمالاً وی را وامی داشت در ساعات استراحت و به عنوان تفریح با کارنال، مدیر مدرسه لو روزه به بحث و گفتگوی تاریخی بپردازد (راپرت ۱۶ دی ۱۳۱۲)، فیلم ببیند (راپرت ۱۷ دی ۱۳۱۴)، دوچرخه سواری کند (راپرت ۱۵ شهریور ۱۳۱۴) و یا وقت خود را صرف مطالعه روزنامه های ایرانی و فرنگی کند. (راپرت ۱۶ دی ۱۳۱۲) از طریق اسناد در دسترس می دانیم که نفیسی به عنوان رئیس هیئت همراه و پیشکار ولیعهد، مشترک روزنامه های «ایران» و «شفق سرخ» شده بود که به صورت مرتب به سوئیس می رسید. (راپرت ۱۷ تیر ۱۳۱۲)

برنامه غذایی:

احتیاط و وسواس رضاشاه نسبت به سلامتی ولیعهد، نفیسی را بر آن می داشت تا بخش دیگری از راپرت های هفتگی خود را به شرح دقیق برنامه غذایی مدرسه اختصاص دهد. از طریق اسناد در دسترس می دانیم دولت ایران ماهانه یک بسته خاویار از طریق هامبورگ برای ولیعهد به مدرسه لو روزه می فرستاد، (راپرت ۱۳ آبان ۱۳۱۴) تنقلات به صورت هفتگی و منظم از تهران به سوئیس فرستاده می شد (راپرت ۱۲ فروردین ۱۳۱۲) و نفیسی مقید بود در صورت تغییر برنامه غذایی معمول مدرسه و کاهش سرو گوشت و غذاهایی که احساس می کرد برای سلامتی ولیعهد لازم است آن ها را به صورت جداگانه تهیه کرده به صورت خصوصی در اتاق ولیعهد در اختیار وی قرار دهد. (راپرت ۹ اردیبهشت و ۱۷ تیر ۱۳۱۲)

مؤدب الدوله در راپرت ۱۶ اردیبهشت ۱۳۱۲ و ۱۴ تیر ۱۳۱۴ گزارش کاملی از برنامه غذایی مدرسه لو روزه و مدرسه بیلاقی «ژویرا» به رضاشاه ارائه داده، در گزارش های دیگر به تکرار و تأکید از انواع تنقلات زمستانی «از قبیل مرکبات و سیب و گلاب و غیره از هر جا باشد، فراهم شده و با رعایت شرایط حفظ الصحه روی میز اطاقشان می گذارند.» (راپرت ۱۶ اردیبهشت ۱۳۱۲؛ راپرت ۱۴ تیر ۱۳۱۴)

بر اساس راپرت ۱۶ اردیبهشت ۱۳۱۲ که از رول نوشته شده است، برنامه غذایی ولیعهد در مدرسه تابستانی (بیلاقی) ژویرا به این ترتیب بود:

«غذای صبح در ساعت هشت و ربع و عبارت است از شوکولا یا شیرقهوه و نان و کره و عسل و مربا و پوریج، یک ساعت و نیم قبل از ظهر: شیر یا شیرقهوه و شوکولا مطابق میل؛ ناهار در ساعت ۱۲ و ربع و مرکب از پوطاژ یا

سوپ یا خوراک‌هایی از گوشت و بقولات و سیب‌زمینی و پنیر و میوه جات؛ عصرانه در ساعت چهار شامل چای و شیر و شربت‌آلات و نان و کره و مربا؛ شام در ساعت هفت و عبارت از پوطاژ و سوپ و به‌علاوه سه‌خوراک مختلف در هفته غذاهای متنوعه از اقسام گوشت‌ها. به‌علاوه برای بندگان والاحضرت اقدس - روحی فداه - و همراهان، هفته‌ای سه دفعه خوراک‌های مختلف از گوشت طیور یا گوشت‌های دیگر مطابق میل مبارکشان.» (راپرت ۱۶ اردیبهشت ۱۳۱۲)

نفیسی در راپرتی دیگر این بار مربوط به ۱۴ تیر ۱۳۱۴، گزارشی از برنامه غذایی مدرسه لوروزه در ایام تعطیلات پایان سال ارائه داده است:

«ساعت ۸ صبح: برخاستن از خواب؛ ۸ و نیم: صرف غذای صبح مرکب از شیر یا شیرقهوه و نان و کره و مربا و یک‌قسم نان شیرینی؛ از ساعت ۹ تا ۱۱ و ۱۵ دقیقه: دروس ادبیات فرانسه؛ از ۱۱ و ۳۰ تا ۱۲ و ۴۵ دقیقه: استحمام و دوش؛ ۱: ناهار شامل بر پوطاژهای مناسب فصل و پیش‌غذایی (خوراک‌های ماکارونی و مارچوبه و آنکیاز و غیره) و خوراک‌های گوشتی و سبزی‌آلات و سیب‌زمینی و نان‌های شیرینی و میوه جات؛ از ساعت ۱ و ۴۵ تا ۲ و نیم: راحت و خواب قیلوله؛ از ساعت ۲ و نیم الی ۴ و نیم: تربیت‌بدنی و اسپورت‌ها؛ ۴ و نیم: عصرانه مرکب از چای و شیر و نان و کره و مربا یا کمپت؛ ۴ و ۴۵ دقیقه تا ساعت ۷: اسپورت‌ها (بنندگان والاحضرت اقدس ولایتعهد عظمی - روحی فداه - و والاحضرت شاهپورهای معظم - دامت جلالتهم - دروس ادبیات ایرانی را در ساعت ۳ و ۶ بعدازظهر می‌خوانند و بدین واسطه قدری از اسپورت‌ها کاسته می‌شود.)؛ در ساعت ۷ و ۱۵ دقیقه صرف شام و آن مشتمل است بر پوطاژ و خوراک‌هایی از تخم‌مرغ مثل کوکو و غیره و گوشت و سبزی‌آلات و سالاد و انواع رشته‌های فرنگی و دسر؛ ساعت ۸ بعدازظهر ساعت خواب شاگردان خردسال است. از ۸ تا ۹ برای طبقه متوسطین و اکابر خواندن روزنامجات و کتاب‌های مجاز و صحبت و مراسلات؛ ساعت ۹: ساعت خواب متوسطین؛ ساعت ۹ و نیم: خواب اکابر» (راپرت ۱۴ تیر ۱۳۱۴)

از طریق اسناد در دسترس می‌دانیم که برنامه غذایی مدرسه مانع از آن نبود که ولیعهد از غذای ایرانی استفاده کند. به‌خصوص راپرت‌های زیادی از سال ۱۳۱۴ نشان می‌دهد که ولیعهد، شاهپورها و حسین فردوست روزهای تعطیل یکشنبه را در خانه مؤدب‌الدوله نفیسی مهمان بوده و غذای ایرانی می‌خورده‌اند. غذایی که مطابق میل و خواست ولیعهد آماده‌شده و برادران محمدرضا میهمان وی به حساب می‌آمدند. همین‌طور علی‌رغم احتیاط‌های بسیار رضاشاه، گاهی اوقات پیش می‌آمد که ولیعهد ناهار را روی قایق تفریحی در دریاچه لمان صرف کند. (راپرت ۱۵ شهریور ۱۳۱۴)

تصویر رضاشاه:

در مجموعه در دسترس اسنادی از طرف دفتر مخصوص شاهنشاهی موجود است که تقریر رضاشاه را ثبت و به سوئیس ارسال کرده است. این اسناد، شارح روحیه و اقدامات رضاشاه هستند و از نوع رابطه او با ولیعهدش پرده

برمی دارند. در این اسناد رضاشاه پدری مهربان، دلسوز، نگران و مشتاق دیدار فرزند خود است که از زمانی که ولیعهد از بندر پهلوی به سفر رفته، طاقت آن را نداشته که دوباره به این بندرگاه شمالی پا بگذارد و تنها زمانی که برای بازدید از ناوچه های خریداری شده مجبور به حضور در بندر بوده به آن جا سفر کرده است. اسناد نشانه ای از رقابت، حسادت و بدگمانی مرسوم میان پدران تاجدار و ولیعهدهای خود نشان نمی دهند. نحوه برخورد رضاشاه با پسر بزرگش تعجب شماری از معاصران را برمی انگیزد و دیدار پدر و پسر جایی بود که می شد بعد دیگری از شخصیت شاه را دید که معمولاً در پرتو اندام، اخلاق و رفتار متأثر از شغل وی و درک او از فرهنگ ایران و نحوه درست تعامل با مردم پنهان می ماند. حسین مکی در «تاریخ بیست ساله ایران» با توصیف به وجد آمدن رضاشاه هنگام دیدار با ولیعهد در سفر بازگشت از سوئیس نوشته است:

«خنده و تبسم رضاشاه را تا آن تاریخ کسی ندیده بود. همین که ولیعهد از اتومبیل پیاده شد، شاه که پنج سال دوری او را تحمل کرده بود او را در آغوش گرفت و بوسید و از خوشحالی قاه قاه می خندید و با خوشحالی و مسرت و گشاده رویی یک یک مستقبلین را به وی معرفی نمود.» (مکی، ۱۳۶۲: ۲۸۸)

شاهد از علاقه رضاشاه به فرزندان خود گفته و تأکید کرده او در جهان به دو چیز بیش از هر چیز دیگر علاقه داشت: یکی وطن و دیگری فرزندان. (شاهید، ۱۳۳۲: ۱۰۹) و محمدرضا شاه در آثار خود از مهربانی، شفقت و خوش رویی پدر یاد کرده که معمولاً به عمد از دید دیگران پنهان نگه داشته می شد. (پهلوی، ۱۳۴۹: ۶۶) او که به درستی از تصور عمومی نسبت به پدرش آگاه بود در توضیح این دوگانگی نوشته است:

«در عین اینکه ممکن بود پدرم نمونه خوش خلق ترین مردم جهان محسوب شود، می توانست رعب آورترین افراد گیتی به شمار آید... پدرم برخلاف تصور مردم، مردی مهربان و رقیق القلب بود و مخصوصاً نسبت به خانواده خود محبت و مهربانی فراوان داشت و هنگامی که در میان خانواده خود به سر می برد، سخت گیری و تندی او به مهر و مؤانست و محبت خاصی تبدیل می گشت. مخصوصاً با من که به ولیعهدی خود برگزیده بودم، با مهربانی و خوش رویی رفتار می نمود و حتی گاهی با شفقت فراوان با من بازی می کرد و برایم آهسته آواز می خواند. اما هرگز به یاد ندارم که در حضور دیگران چنین رفتاری کرده باشد.» (پهلوی، ۱۳۴۹: ۶۶-۶۵).

محبتی که لزوماً نه مانع تربیت مطلوب رضاشاه بود که آن را «تربیت مردانه» نام می گذاشت (حاجی نیا، ۱۳۴۶: ۳۹) و نه هم زمان برای خواهر دوقلوی شاهپور محمدرضا بود که حتی تا بزرگسالی هم از پدر هراس داشت. (طلوعی، ۱۳۷۵: ۴۳) می دانیم که در بدو تولد و تا پیش از سفر ولیعهد به سوئیس، خواهر توأمانش، اشرف، از نظر بنیه بدنی از او قوی تر بود و از نظر بنیه روحی و اخلاقی نیز برتری خود را نه تنها در کودکی که حتی تا سال های دور و زمان پادشاهی محمدرضا شاه حفظ کرد. با این توضیحات نمی دانیم که آیا تعبیر و تفسیر شاهدخت از پدر همان است که واقعاً رخ داده و حاصل نگاه و رویکرد سنتی دیگری در برکشیدن فرزند پسر بر دختر است که در رضاشاه

نهادینه شده بود یا درک و دریافت شخصی و نه چندان درست شاهدخت، به اقتضای روحیه برتری جوی وی بود که خود را به شکل انتقاد و نارضایتی نسبت به جایگاه برادر در نزد پدر نشان می داد.

نامه های رضاشاه به پسر و ولیعهدش با عبارت تکراری «نور چشم ارجمند کامکار ولیعهد» آغاز می شوند و نه تنها پاسخی به رویدادهای سوئیس که بازگوکننده وقایع روز ایران نیز هستند. صدور فرمان کشف حجاب و تغییرات پیامد آن یکی از رویدادهای مهمی است که در چندین نامه از آن سخن رفته است. رضاشاه در نامه مورخه ۲۵ دی ماه ۱۳۱۴ خطاب به ولیعهد نوشته است:

«در این چند روز راجع به آزادی دختران و بانوان اقداماتی در جریان بود و این طبقه که در قیود و همی بی اساس، دیرزمانی گرفتار بودند، بنا بر تشویقاتی که به عمل آمد، خود را رهایی بخشیدند و مانع بزرگ از راه تربیت و ترقی آن ها برداشته شد. به ملکه و شاهدخت گفته بودم شرح گزارشات را مفصلاً برای شما بنویسند. البته کاغذ آن ها رسیده و از مراتب اطلاع حاصل نموده اید. این گونه اصلاحات باید بیشتر باعث مسرت و خوشوقتی شما و جوان ها بشود. زیرا مواقع و اوقاتی را درک خواهند نمود که وسایل و موجبات ترقی و تعالی کشور از هر حیث مهیا و فراهم است و از مراتب و نتایج آن بهره مند خواهید شد.» (راپرت ۲۵ دی ۱۳۱۴)

و در نامه ۲۳ بهمن ۱۳۱۴ نسبت به دیدگاه مثبت ولیعهد درباره کشف حجاب واکنش نشان داده و نوشته است:

«از بیاناتی که در خصوص نهضت بانوان و اهمیت این اصلاح اجتماعی نموده اید، بسیار خرسند شدم. چه، دیدم که هر چند در هنگام توقف تهران، سن شما اقتضای توجه و التفات به این امور را نداشته است، امروز به قوه هوش فطری و تحصیلات و معلومات اکتسابی دریافته اید که اهمیت این تغییر تا چه پایه است و چگونه امری که ظاهراً در ردیف نخستین پیشرفت های مملکت به شمار نمی آید، از حیث نتیجه معنوی، سرآمد همه اصلاحات کشوری است و شما موقعی به ایران می آید که محیط، طور دیگر و خوشبختانه اوضاع با افکار و بیانات شما موافق است. ان شاء الله از آثار و نتایج حسنه اصلاحات، محظوظ و بهره مند خواهید شد.» (نامه ۲۳ بهمن ۱۳۱۴)

رضاشاه در نامه ۷ اسفند ۱۳۱۴ هم باز از نتایج کشف حجاب و پیامدهای آن صحبت کرد. نکته ای که نشان می دهد چه اندازه این تغییر در نظر او مهم بود. رضاشاه در این نامه از جشن سوم اسفند و سان سپاه گفت که در آن زنان با ظاهری متفاوت ظاهر شده بودند:

«منظره این روز با سایر سنوات تفاوت کلی داشت. حضار و مدعوین همه به اتفاق بانوی بی حجاب خود آمده بودند. متجاوز از پنج هزار نفر محصلات و محصلین با لباس های منظم و ترتیب پسندیده حضور داشتند. دسته های پیشاهنگ دوشیزگان و پسران در نهایت خوبی و انتظام سان دادند و شاهدخت که به اتفاق ملکه در حضور من بود به سمت ریاست عالییه دوشیزگان پیشاهنگ، سلام آن ها را جواب می داد.» (نامه ۷ اسفند ۱۳۱۴)

رضاشاه در این نامه‌ها از دوری فرزندش ابراز ناراحتی کرده و از او خواسته با جدیت در تحصیل و موفقیت در آموزش «تحصیلات شما با موفقیت خاتمه پیدا کرده به زودی مراجعت به ایران نمایید و در کارها با من همراهی و کمک کنید و اسباب تقویت روحانی و جسمانی من به وجود شما فراهم گردد.»

رضاشاه در این نامه‌ها از محمدرضای ولیعهد می‌خواست و خود امیدوار بود که همان‌طور که دوره ابتدایی را در دبستان نظام گذرانده به شیوه موروثی و در ادامه راه پدر و بر اساس سنتی دیرینه در خانواده‌های سلطنتی، افسری سلحشور شود. (نامه ۲۳ اردیبهشت ۱۳۱۲؛ نامه ۱۹ تیر ۱۳۱۴) راهی که با بازگشت محمدرضا و ادامه تحصیل وی در دانشکده افسری کامل شد. محمدرضا در واکنش به این درخواست‌ها سعی می‌کرد به پدر نشان دهد که با جدیت مشغول تحصیل است. در نامه‌هایی که می‌فرستاد اشعاری از گلستان سعدی را تضمین می‌کرد و بیش از اینکه به صورت رسمی با شاه ایران صحبت کند، مثل فرزندی صادق هم از احوالات خود می‌گفت و هم از احوالات کشور و خانواده سلطنتی از جمله مادر و خواهران می‌پرسید. (نامه ۲ مرداد ۱۳۱۴؛ نامه ۲۵ دی ۱۳۱۴) این در حالی است که او هم‌زمان هم نامه‌هایی به اعضای دیگر خانواده می‌نوشت و نامه‌هایی هم از طرف آن‌ها دریافت می‌کرد. آخرین بخش مهم اسناد موجود، احتیاط فزاینده رضاشاه درباره مکتوم نگاه داشتن برنامه بازگشت محمدرضا به ایران است:

«اساساً نظر من این است و لازم می‌دانم که مسافرت شما مکتوم و محرمانه بماند و بی خبر حرکت نمایید. به این جهت رسماً موعدی تعیین و اعلام نگردیده است. ولی محض اینکه خودتان مطلع باشید به طور خصوصی می‌نویسم که هیئتی مرکب از کاظمی، وزیر امور خارجه و سرتیپ شفائی و چند نفر افسر برای این مقصود نامزد شده و در ۷ یا ۸ ماه اردیبهشت در سوئیس حاضر خواهند شد. پس از ورود آن‌ها بدون تأخیر و بلافاصله باید حرکت نمایید. دکتري نفیسی را با خودتان بیاورید. شاهپورها تا چند هفته بعد از شما به ترتیبی که دستور خواهم داد باید حرکت نمایند. هیئت مزبور فقط برای ملازمت شما در این سفر معین و مأمور شده است و خط حرکت هم از آلمان خواهد بود. البته این مطلب را فقط باید شخص خودتان بدانید و منتشر و معروف نشود.» (نامه ۳۰ اسفند ۱۳۱۴)

به دستور رضاشاه این مسافرت حتی از رؤسای مدرسه لو روزه و همدرس‌های ولیعهد هم مخفی نگه داشته شده بود.

بر اساس نامه مورخه ۶ فروردین ۱۳۱۵، ابتدا به ولیعهد دستور داده شده بود از راه آلمان، لهستان، روسیه به بادکوبه آمده و از آن جا با کشتی به بندر پهلوی بیاید. اما رضاشاه در نامه‌ای دیگر به تاریخ ۱۲ فروردین ۱۳۱۵ مسیر حرکت ولیعهد را تغییر داد و نوشت:

«در کاغذ سابق که راجع به موقع و ترتیب حرکت شما نوشته شده بود، خط مسافرت را آلمان و لهستان تعیین

کرده بودم، ولی بعد به بعضی ملاحظات لازم دانستم که خط راه تغییر نماید و این طور تصمیم شد که طریق اطریش و رومانی و اوکرانی اختیار شود. به این ترتیب که از سوئیس به وین و از آن جا به بوکارست و بعد از اوکرانی و قسمت جنوبی روسیه به بادکوبه بروید... هر چند ممکن بود از بحر اسود هم عبور کنید، لکن به واسطه اینکه سرویس کشتی های آن جا خوب نیست و دریا هم در این مواقع منقلب است، خط اوکرانی ترجیح داده شد.» (نامه ۱۲ فروردین ۱۳۱۵)

نشانه ای واضح از نگرانی شدید رضاشاه که او را وامی داشت، وسواس بسیاری به خرج داده، مسیر بازگشت ولیعهد را بارها تغییر دهد تا وی را از مطمئن ترین و کم خطرترین مسیر به کشور بازگرداند.

نتیجه گیری:

روند آموزش محمدرضا شاه در دوره کودکی به دو دوره ایران و سوئیس تقسیم می شود. او که دبستان نظام را در تهران به پایان رسانده بود در سال های ۱۳۱۰ تا ۱۳۱۵ خورشیدی برای ادامه تحصیلات به سوئیس فرستاده شد.

راپرت های هفتگی دکتر علی اصغر مؤدب الدوله نفیسی، پیشکار ولیعهد، به رضاشاه و نامه های ردوبدل شده میان اعضای خاندان سلطنتی به خصوص رضاشاه با ولیعهد، جزء منابع دسته اول مغفول مانده ای است که نه تنها پرتوی بر زندگی محمدرضا شاه در ایام کودکی می اندازد، بلکه چهره ای تازه از رضاشاه عرضه می کند. در این تصویر، او دیگر آن نظامی سرسخت و خشن شناخته شده نیست؛ بلکه پدري دلسوز، نگران و مضطرب با رفتاری سنتی و نه مدرن نسبت به شاهزاده ولیعهد است.

اسناد در دسترس شاهزاده را در رشته های علوم انسانی و ورزش موفق تر از علوم تجربی و ریاضی نشان می دهند که محصور در محدودیت های بسیار و سخت گیری های پیشکار خود، از یک سو در آرزوی بازگشت به وطن به سر می برد و از سوی دیگر به این نتیجه رسیده بود که در آینده رویه ای متفاوت نسبت به پدر در تربیت فرزندانش در پیش گیرد.

گرچه از ایران دوره پهلوی به عنوان ایران مدرن و از رضاشاه به عنوان پدر ایران نو یاد می شود، به نظر می رسد که تربیت و آموزش شاهزاده ولیعهد ترکیبی ایرانی - فرنگی و سنتی - مدرن داشت؛ همان قدر تأکید بر یادگیری زبان و ادب فارسی، تاریخ ایران، خط خوش و... دیده می شد که شیوه های جدید آموزشی از جمله استخدام معلمان غیرایرانی یا تحصیل در کشور خارجی نمایان می گشت. علاوه بر این، امکانات آموزشی و شیوه تربیت ولیعهد در دوره پهلوی شکلی انحصاری و ابتکاری نداشت و روندی تجربه شده و مرسوم میان نخبگان ایرانی دوره قاجاریه بود که به مثابه میراثی فرهنگی به سلسله جدید رسیده بود. سلسله ای که از قضا، دشمن و منقرض کننده سلسله قاجاریه به شمار می رفت و بر جای آن نشسته بود!

کتابنامه:

منابع فارسی:

۱. ابتهاج، ابوالحسن. خاطرات ابوالحسن ابتهاج. تهران: علمی، ۱۳۷۱.
۲. اعظام قدسی، حسن. خاطرات من یا روشن شدن تاریخ صدساله. تهران: ابوریحان، ۱۳۴۹.
۳. امیر علایی، شمس الدین. صعود محمدرضا شاه به قدرت یا شکوفایی دیکتاتوری. بی جا: مؤلف، ۱۳۶۱.
۴. امیر طهماسب، عبدالله. تاریخ شاهنشاهی اعلیحضرت رضاشاه پهلوی. تهران: مطبعه مجلس، ۱۳۰۴.
۵. اوین، اوژن. ایران امروز (۱۹۰۶-۱۹۰۷ م.). ترجمه، حواشی و توضیحات علی اصغر سعیدی. تهران: زوار، ۱۳۶۲.
۶. اسپاروی، ویلفرید. فرزندان درباری ایران. ترجمه محمدحسین آریا لریستانی. تهران: قلم، ۱۳۶۹.
۷. الموتی، مصطفی. ایران در عصر پهلوی: شگفتی های زندگی رضاشاه. جلد ۱. لندن: چاپخانه پکا، ۱۳۶۹.
۸. بهرامی، عبدالله. تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران در زمان ناصرالدین شاه تا آخر سلسله قاجاریه. بی جا: کتابخانه سنایی، ۱۳۴۴.
۹. بیگدلی، غلامحسین. از کاخ های شاه تازندگان های سیبری. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۸.
۱۰. پهلوی، محمدرضا شاه. پاسخ به تاریخ. به کوشش شهریار ماکان. تهران: شهراب، ۱۳۷۱.
۱۱. پهلوی، محمدرضا شاه. مأموریت برای وطنم. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۹.
۱۲. رضازاده شفق، صادق. تاریخ ادبیات ایران. تهران: دانشگاه پهلوی، ۱۳۵۲.
۱۳. ساتن، ال. رضاشاه کبیر یا ایران نو. ترجمه عبدالعظیم صبوری. تهران: تابش، ۱۳۳۵.
۱۴. سرتیپ بیگلری، حیدرقلی. خاطرات یک سرباز. تهران: ستاد بزرگ ارتشتاران، ۱۳۵۰.
۱۵. شاهید، جعفر. چهره های درخشان شاهنشاهی ایران از کورش شاه تا محمدرضا شاه (پهلوی دوم)، شاهنشاه آریامهر. تهران: روزنامه جوانمردان، ۱۳۵۰.
۱۶. شاهید، جعفر. دودمان پهلوی، جریان ملی شدن صنعت نفت ایران، تاریخ و شرح حال خاندان سلطنتی. بی جا: بی نا، بی تا.
۱۷. صدر هاشمی، محمد. تاریخ جراید و مجلات ایران. جلد ۲. اصفهان: کمال، ۱۳۶۳.
۱۸. صفائی، ابراهیم. بنیادهای ملی در شهریار رضاشاه کبیر. تهران: وزارت فرهنگ و هنر، ۲۵۳۵.
۱۹. صفائی، ابراهیم. پنجاه سال (۲۴۳۶-۲۴۸۵). تهران: وزارت فرهنگ و هنر، ۲۵۳۶.
۲۰. صفائی، ابراهیم. کودتای ۱۲۹۹ و آثار آن. بی جا: بی نا، بی تا.

۲۱. صدیق، عیسی. یادگار عمر: خاطراتی از سرگذشت دکتر عیسی صدیق. تهران: امیرکبیر، ۱۳۴۵.
 ۲۲. فردوست، حسین. ظهور و سقوط سلطنت پهلوی. ویراسته عبدالله شهبازی. تهران: اطلاعات، ۱۳۸۲.
 ۲۳. فرمان‌فرمایان، محمدولی. از روزگار رفته حکایت. جلد ۲. به کوشش منصوره اتحادیه (نظام‌مافی) و بهمن فرمان. تهران: کتاب سیامک، ۱۳۸۲.
 ۲۴. قدیمی، ذبیح‌الله. تاریخ ۲۵ ساله ارتش شاهنشاهی ایران. تهران: چاپخانه مجلس و بانک ملی، ۱۳۲۶.
 ۲۵. گزارش محتوایی اسناد مکاتبات مربوط به دوران تحصیل شاه در سوئیس ۱۳۱۱ تا ۱۳۱۵. فصلنامه مطالعات تاریخی، شماره ۵۳ (۱۳۹۵): ۱۹۵-۲۷۱.
 ۲۶. حاجی‌نیا، محمد رسول. اصول افکار و عقاید شاهنشاه آریامهر اعلیحضرت محمد رضا شاه پهلوی. جلد ۱. تبریز: بی‌نا، ۱۳۴۶.
 ۲۷. حکیم الهی، نصرت‌الله. عصر پهلوی و تحولات ایران: مخصوص شورای مرکزی جشن شاهنشاهی ایران. تهران: شرکت سهامی چاپ و انتشارات کتب ایران، ۱۳۴۶.
 ۲۸. خاطرات یک نخست‌وزیر: دکتر احمد متین‌دفتری. به کوشش باقر عاقلی. تهران: علمی، ۱۳۷۰.
 ۲۹. خسروداد، ملیحه، انصاری، تورج، باتمانقلیچ، محمودعلی، خاطرات ملکه پهلوی. تهران: به آفرین، ۱۳۸۱.
 ۳۰. طلوعی، محمود. من و برادرم: خاطرات اشرف پهلوی. تهران: علم، ۱۳۷۵.
 ۳۱. مکی، حسین. تاریخ بیست‌ساله ایران. جلد ۶. تهران: ناشر، ۱۳۶۲.
 ۳۲. مختاری، حبیب‌الله. تاریخ بیداری ایران. تهران: بی‌نا، ۱۳۲۶.
 ۳۳. منوچهریان، مهرانگیز. سناتور: فعالیت‌های مهرانگیز منوچهریان بر بستر مبارزات حقوقی زنان ایران. به کوشش نوشین احمدی خراسانی و پروین اردلان. تهران: توسعه، ۱۳۸۲.
 ۳۴. میرزا صالح، غلامحسین. رضاشاه: خاطرات سلیمان بهبودی، شمس پهلوی و علی ایزدی. تهران: طرح نو، ۱۳۷۲.
 ۳۵. نهاندی، هوشنگ. رضاشاه فرزند ایران. لس‌آنجلس: شرکت کتاب، ۱۴۰۲.
- روزنامه:**
۳۶. ایران سلطانی. سال ۸، شماره ۱۷، ۶ رمضان ۱۳۲۳ ق.
- اسناد منتشر نشده:**
۳۷. اسناد منتشر نشده، ۱۹۷ برگ، شامل راپرت‌های مؤبد الدوله نفیسی و نامه‌های رد و بدل شده میان شاهپور محمد رضا و خاندان سلطنتی.

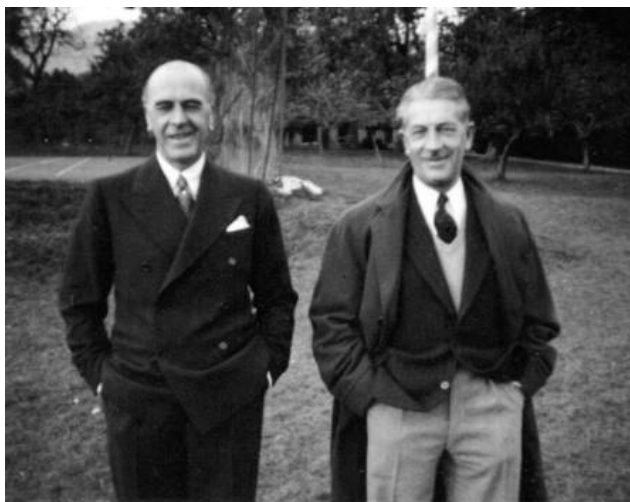
پیوست ۱: تصاویر

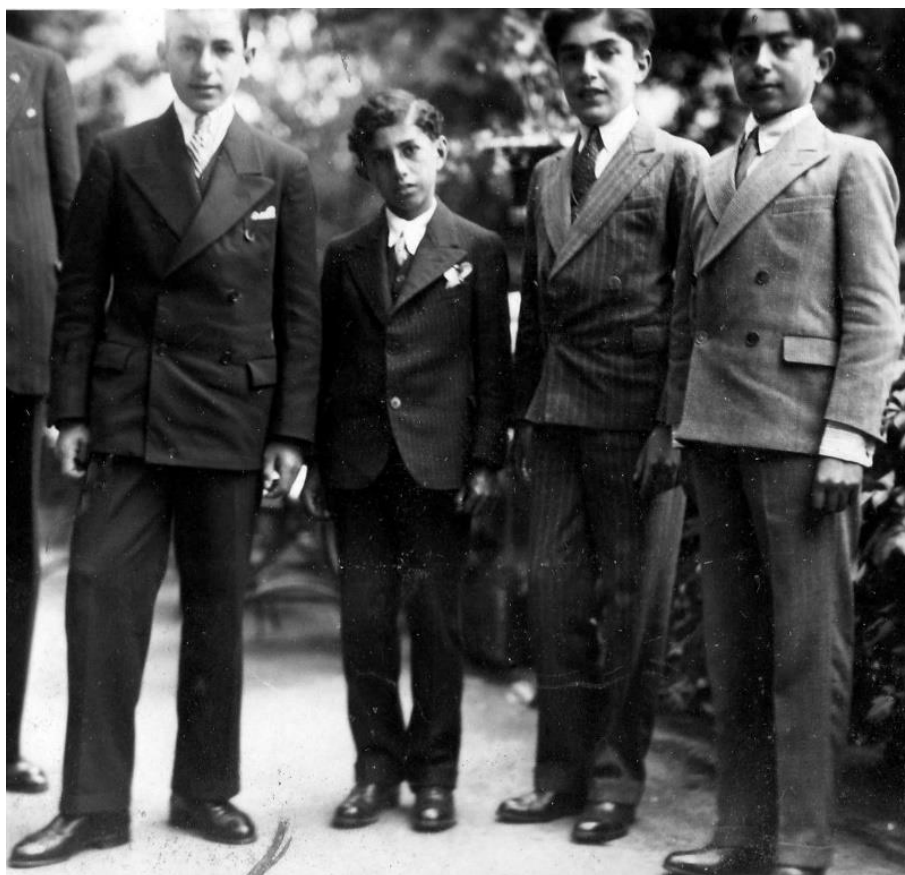
شاهپور محمدرضا در لباس نظامی (منبع: Getty Images)

گشتاد (منبع: ویکی مدیا کامن)

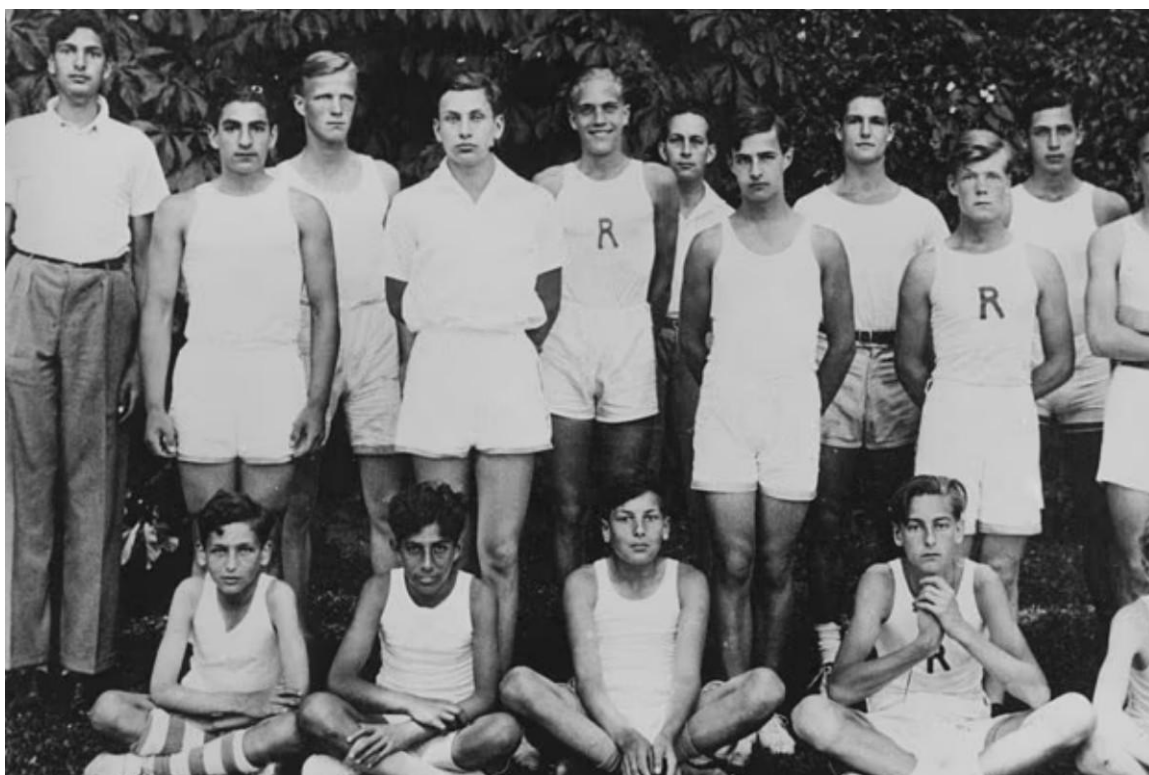
لوسین برونل و هانری کارنال (۱۹۳۵ م. / ۱۳۱۳ ش.) (منبع: ویکی مدیا کامن)

از چپ به راست: محمدرضا، علیرضا، مهرپور، تیمورتاش و حسین فردوست در بدو ورود به سوئیس (منبع: ویکی مدیا کامن)

ولیعهد در انتهای دوره تحصیل در سوئیس (منبع: ویکی مدیا کامن)

تیم فوتبال مدرسه لورزه- ۱۹۳۵ میلادی (منبع: Getty Images)

مطالعات

مقالات علمی

اخبار و گزارشها

پیوست شماره ۲:

رپرت ۱۶ فروردین ۱۳۱۴	رپرت ۲۲ آذر ۱۳۱۴	رپرت ۲۴ آبان ۱۳۱۴	رپرت ۱۴ تیر ۱۳۱۴	رپرت ۱۰ خرداد ۱۳۱۴	رپرت ۲۸ بهمن ۱۳۱۲	رپرت ۹ دی ۱۳۱۲	رپرت ۲۷ آبان ۱۳۱۲	رپرت ۲۰ مرداد ۱۳۱۲	رپرت ۱۷ تیر ۱۳۱۲	
۸/۵	۸/۵	۹	۸/۵	۸/۵	۹	۹/۵	۹/۵	۸	۸	فرانسه
۷/۵	۸	۸/۵	۸	۷/۵	۶/۵	۶	۸	۷/۵	۵/۵	آلمانی
۸/۵	۸/۵	۷/۵	۸/۵	۸/۵	۹/۵	۹	۹	۹	۹	انگلیسی
۱۰			۱۰	۱۰	۱۰	۹/۵	۱۰	۷/۵	۹	تاریخ
۱۰			۱۰	۱۰	۹	۹/۵	۹/۵	۸	۹/۵	جغرافیا
۶	۶	۷/۵	۷	۸/۵	۸	۷/۵	۸	۷/۵	۸	جبر و مقابله
	۶	۷/۵			۶	۶	۷	۶/۵	۶/۵	هندسه
۹	۹/۵	۹/۵	۹/۵	۹	۹/۵	۱۰	۹/۵			علوم
۹	۸/۵	۸/۵	۹/۵	۸/۵						شیمی
۹	۹	۸/۵	۹/۵	۸/۵						فیزیک
۷			۶	۶/۵						مثلثات
۷	۷	۷/۵	۶	۸/۵						هندسه تحلیلی
۹/۵	۹		۹/۵	۹/۵	۸	۸	۹	۸	۸	رفتار
۹	۹		۹	۹	۸/۵	۸/۵	۹	۸	۸	سعی و اهتمام در کار